

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Studijní program: Sociální práce

Studijní obor: Penitenciární péče

Kód oboru: 7502R023

Název bakalářské práce:

MOŽNOSTI A DŮVODY NAŘIZOVÁNÍ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY

***CAUSES AND POSSIBILITIES FOR INJUNCTION OF
INSTITUTIONAL CARE***

Autor:
Iva Bosáková, DiS.
Písečná 5024
430 04 Chomutov

Podpis autora: _____

Vedoucí práce: Mgr. Andrea Brožová Doubková

Počet:

stran	obrázků	tabulek	grafů	zdrojů	příloh
80	12	6	9	29	2 + 1 CD

CD obsahuje **celé** znění bakalářské práce.

V Liberci dne: 30. 4. 2008

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno a příjmení:	Iva Bosáková, DiS.
Adresa:	Písečná 5024, 430 04 Chomutov
Studijní program:	Sociální práce
Studijní obor:	Penitenciární práce
Kód oboru:	
Název práce:	DŮVODY A MOŽNOSTI NAŘIZOVÁNÍ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY
Název práce v angličtině:	CAUSES AND POSSIBILITIES FOR INJUNCTION OF INSTITUCIONAL CARE
Vedoucí práce:	Mgr. Andrea Brožová Doubková
Termín odevzdání práce:	30. 04. 2008

Bakalářská práce musí splňovat požadavky pro udělení akademického titulu „bakalář“ (Bc.).

.....
vedoucí bakalářské práce

.....
děkan FP TUL

.....
vedoucí katedry

Zadání převzal (student): Iva Bosáková, DiS.

Datum: 27. 03. 2007

Podpis studenta: .....

Cíl práce:

Zmapování vývojových trendů v důvodech a možnostech nařizování ústavní výchovy.

Základní literatura:

MATĚJČEK, Zdeněk: *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.

MATĚJČEK, Zdeněk: *Výbor z díla*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1056-6.

MATOUŠEK, Oldřich: *Ústavní péče*. 1. vyd. Praha: SLON, 1995. ISBN 80-85850-08-7.

PLECITÝ, Vladimír, SALAČ, Josef: *Základy rodinného práva*. 1. vyd. Praha: Eurounion, 2001. ISBN 80-7317-002-7.

Ministry for Foreign Affairs Sweden: *Children in Institutions*. Danagårds Grafiska, Ödeshög, Sweden 2001. ISBN 91-7496-251-5.

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní a ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

V Liberci dne: 30. 4. 2008

Podpis:

Děkuji všem, kteří se podíleli na vytvoření bakalářské práce. Zvláštní poděkování patří vedoucí práce, paní Mgr. Andree Brožové Doubkové, neboť její cenné rady a připomínky významně přispěly ke konečné podobě, úpravě i obsahové stránce pojednávané problematiky.

Název bakalářské práce: Možnosti a důvody nařizování ústavní výchovy

Název bakalářské práce: Causes and Possibilities for Injunction of Institutional Care

Jméno a příjmení autora: Iva Bosáková, DiS.

Akademický rok odevzdání bakalářské práce: 2007/2008

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Andrea Brožová Doubková

Resumé:

Bakalářská práce se zabývala problematikou nařizování ústavní výchovy v ČR a vycházela ze sledování změn ve fungování dětských domovů. Jejím cílem bylo popsat vývojové trendy a analyzovat důvody nařizování ústavní výchovy od 80. let 20. století do současné doby. Výsledky průzkumu byly porovnány s údaji zveřejňovanými v odborných literaturách a statistikách. Cíle práce bylo z velké části dosaženo.

Práce byla strukturovaná do dvou stěžejních oblastí. Část teoretická pomocí zpracování a prezentace odborných zdrojů objasnila základní pojmy, legislativní zabezpečení, historii ústavních zařízení, systém ústavní výchovy v ČR a důvody pro její nařizování. Praktická část zjišťovala analýzou 3000 úředních dokumentů změny v příčinách odebrání dítěte z péče rodičů ve vzorku pěti dětských domovů z Ústeckého kraje. Výsledky sledovaly konkrétní důvody pro nařízení ústavní výchovy ve vybraných desetiletích a byly interpretovány v důsledku politických, kulturních a sociálních změn. Možnosti zlepšení dané problematiky byly navrženy v oblasti sociálně-právní ochrany dětí a fungování ústavních zařízení. Návrh ke zkvalitnění náhradní rodinné péče nabídl pouze krátká opatření, neboť nebyl klíčovým tématem práce. Za největší přínos bakalářské práce vzhledem k řešené problematice bylo možné považovat nastínění skutečného fungování ústavní výchovy na pozadí mediální kritiky současné doby.

Klíčová slova: ústavní výchova, vývojové trendy, dětské domovy, důvody nařizování ústavní výchovy, analýza 3000 úředních dokumentů, komparace výsledků s odbornou literaturou a kritikou, sanace biologické rodiny, změna stávajících zařízení.

Summary:

The Bachelor work dealt with problems injunction institutional care in the Czech republic and emanated from change monitoring in children's home. The aim was describe developments and analyze causes for injunction institutional care from 80. years 20. century to the present. Results of the survey were to be compared with data make public in specialized publications and statistics. Purposes of work was largely achieved.

The Bachelor work was structured organization into two pivotal parts. Part theoretic by the help of processing and presentatiton of special sources elucidated fundamental terms, legislative regulation, story institutional arrangement, system of institutional care in CR and reasons for her injunction. Practical part investigated with analysis 3000 official documents change in causes withdrawal child from parental care in the sample of five children's home from the Ustecky region. Results followed concrete reasons for injunction institutional care in chosen decades and were to be interpreted in consequence of political, cultural and social changes. Possibilities improvement given to problems were to be designed in the area social-legal protection of children and behaviour institutional arrangement. Proposal to improve the quality of substitute family care offered only short procuration, because wasn't pivotal subject of the work. Behind biggest contribution of the Bachelor work regarding buckthorn problems be possible to consider adumbration real behaviour institutional care against a background medial critique current data time.

Keywords: institutional care, developments, children's home, causes for injunction institutional care, analysis 3000 official documents, comparison results with specialized publications and critique, support biological family, change current institutions.

OBSAH

1 ÚVOD.....	8
2 TEORETICKÉ ZPRACOVÁNÍ PROBLEMATIKY ÚSTAVNÍ VÝCHOVY	11
2.1 Vymezení pojmů z oblasti ústavní výchovy	11
2.2 Legislativní zabezpečení.....	15
2.2.1 Mezinárodní smlouvy	15
2.2.2 Právní předpisy v ČR.....	16
2.3 Historie ústavní péče.....	19
2.4 Systém ústavní a ochranné výchovy v ČR.....	24
2.4.1 Školská zařízení.....	24
2.4.2 Zdravotnická zařízení	28
2.4.3 Zařízení v resortu MPSV	30
2.4.4 Zvláštní zařízení pro výkon ústavní výchovy	31
2.5 Důvody nařizování ústavní výchovy	32
3 ANALÝZA DŮVODŮ NAŘIZOVÁNÍ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY	36
3.1 Cíl praktické části.....	36
3.1.1 Stanovení předpokladů	37
3.2 Použité metody	38
3.3 Popis zkoumaného vzorku	40
3.4 Průběh průzkumu.....	42
3.5 Výsledky a jejich interpretace	43
3.5.1 Příčiny nařizování ústavní výchovy v 80. letech 20. století.....	47
3.5.2 Příčiny nařizování ústavní výchovy v 90. letech 20. století.....	49
3.5.3 Příčiny nařizování ústavní výchovy od roku 2000 do současné doby.....	51
3.5.4 Analýza jednotlivých příčin	53
3.6 Shrnutí výsledků a diskuse.....	60
3.6.1 Komparace výsledků.....	62
4 ZÁVĚR.....	67
5 NÁVRH OPATŘENÍ	69
6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	73
7 SEZNAM PŘÍLOH	75

Seznam použitých zkratek

ADD	porucha pozornosti (Attention Deficit Disorder)
ADHD	porucha pozornosti s hyperaktivitou (Attention Deficit Hyperactivity Disorder)
FOD	Fond ohrožených dětí
DD	dětský domov
DDŠ	dětský domov se školou
DÚ	diagnostický ústav
DDÚ	dětský diagnostický ústav
DÚM	diagnostický ústav pro mládež
DPL	dětská psychiatrická léčebna
KÚ	kojenecký ústav
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
MZ	Ministerstvo zdravotnictví
MZV	Ministerstvo zahraničních věcí
NRP	náhradní rodinná péče
OSPOD	orgán sociálně-právní ochrany dětí
ÚSP	ústav sociální péče
ÚV	ústavní výchova
VÚ	výchovný ústav
VÚM	výchovný ústav pro mládež

1 ÚVOD

V České republice žije, podobně jako v jiných evropských zemích, kolem 1% dětí, které nemohou z různých důvodů vyrůstat ve vlastní rodině. Zázemí dobře fungující rodiny je pro dítě bezpochyby nenahraditelné – nelze očekávat, že by je dokázala plnohodnotně suplovat sebelepší instituce. Mnohdy ovšem představuje právě péče milujících rodičů pro dítě bezprostřední ohrožení a odloučení od nich naopak záchranu, jindy o umístění dítěte do ústavu rodiče sami požádají. Na místo přirozeného prostředí tedy nastupuje náhradní rodinná výchova, která je realizována v několika formách.

Nejideálnější z hlediska zdravého vývoje dítěte se jeví osvojení, neboť se nejvíce podobá běžnému rodinnému prostředí. I u dětí svěřených do péče pěstounů je dobrá prognóza, protože tato forma rovněž kopíruje přirozené modely rodiny. Děti vychovávané v zařízeních pro výkon ústavní výchovy žijí ve zcela odlišném prostředí než děti v rodinách. Mají většinou i negativní zkušenosti z vlastních rodin, které z různých důvodů selhaly ve své péči. Tyto skutečnosti a institucionální výchova se svými specifiky ovlivňují jejich citění, myšlení a jednání, které se v některých oblastech výrazně odlišuje od projevů dětí vychovávaných ve funkčních rodinách.

Ústavní péče s sebou nese riziko dobře známé a dobře pojmenované: *deprivační syndrom*. Deprivované ústavní děti působí při srovnání se svými vrstevníky jako méně nadané, pomalejší (někdy také hyperaktivní v jakýchsi záchvatech aktivity), úzkostné a bojácné, zatížené mnoha druhy zlovyků. Jejich vztahy k lidem jsou mělké a přelétavější, i když příležitost ke kontaktu vyhledávají až nutkavě. Následky jsou tím vážnější a tím hůře odstranitelné, čím dříve se dítě do ústavní výchovy dostalo a čím déle v ní bylo. Přesto nepopíratelným faktem zůstává, že počet žadatelů o pěstounskou péči nedokáže naplnit požadavek společnosti neumísťovat děti do péče zařízení. Chceme-li jim tedy umožnit život ve stabilním, nepatologickém prostředí, bez ústavní výchovy se stále ještě neobejdeme. Klasickými modely s dlouholetou tradicí jsou zvláštní dětská zařízení v resortu zdravotnictví, dále škála institucí pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy v resortu školství a konečně pro děti handicapované ústavy sociální péče v resortu sociálních věcí.

Doby, kdy dětské domovy připomínaly obrovské neosobní budovy obehnané vysokými ploty, či situované na krajích měst, vesnic, nebo snad v lesích, jsou naštěstí dávno za námi. Zařízení pro výkon ústavní výchovy ve svém vývoji prošla dlouhou řadou pozitivních i negativních změn. Byla podrobena vojenskému režimu, ideologickým

myšlenkám i solidaritě společnosti. Ústavy se dnes více orientují na zájmy klientů, do popředí se dostává individuální přístup ke každému dítěti. Soudobým ideálem je péče poskytovaná přesně v té míře, v jaké ji jedinec potřebuje, přičemž jsou podporovány vztahy k blízkým lidem. V přátelích a členech rodiny je personál ochoten stále častěji vidět své spojení, nikoliv konkurenty.

Dětské domovy fungují na rodinných principech a obecně dochází k navýšení kvalifikované péče, které se dětem v ústavech dostává. Zdaleka již nejsou plné nebo přeplněné, jak se někdy naše veřejnost mylně domnívá. Naopak, dětí je zde bohudík čím dál tím méně. Obětavá a velmi náročná práce vychovatelů bohužel nebývá vždy docenována, někdy je dokonce vnímána i značně zkresleně. K tomu přispívají informace z médií, kde je ústavní výchova z nejrůznějších důvodů zobrazována úmyslně pouze v negativním světle. Mediálně zkreslené statistiky poukazují na problémy odcházejících dětí, spojují jejich další životy s pácháním trestné činnosti, prostitucí, braním drog. Tyto společenské postoje a nálady ještě více prohlubují tzv. ochránci dětských práv, kteří bez schopnosti nebo ochoty vnímat realitu, popisují ústavní výchovu jako společenský přežitek plodící deprivanty a zločince.

Je nutné si uvědomit, že fungování ústavní výchovy je celospolečenský problém a její úroveň odráží aktuální hodnoty, postoje, sociální cítění, ekonomické možnosti i politické priority. Má vztah ke kvalitě školského systému, postavení rodiny ve společnosti, včetně reálné možnosti její podpory. To vše ovlivňuje ve svém důsledku nejen rozsah a kvalitu poskytované péče, ale současně i sociální skupiny, ze kterých se děti do ústavní výchovy umísťují. Jedná se především o děti z rodin kriminálních agresorů, alkoholiků, děti vrácené z neúspěšné pěstounské péče nebo o které nikdo nestojí. Pokud tedy kritika ústavní výchovy má být konstruktivní, musí nejen pravdivě, tedy objektivně, informovat, ale také hledat nápravu ve vztahu k celospolečenské realitě. Neboť je známo i z historických souvislostí, že často právě nejvíce škody a zla způsobili lidé s krásnými myšlenkami a ideály, ale bez vztahu k realitě a možnostem jejich faktického uskutečnění.

Nikdo nemá zájem na tom, aby počet dětí v ústavních zařízeních narůstal. Rozhodnutí o nařízení ústavní výchovy je vždy v kompetenci soudu, nikoliv zařízení samotných. Dětské domovy nedokáží plně nahradit rodičovskou péčí a vychovatelé nemají suplovat role rodičů. Jejich prioritou je především pomáhat potřebným dětem, které možná mají nějakou představu o „ráji“, ale „peklo“ mnohdy zažily doma na vlastní kůži. Přes snahy o přiblížení se rodinným modelům se stále jedná o kolektivní zařízení, a tedy o kolektivní výchovu, se všemi problémy, které jsou s tím spojené.

Téma bakalářské práce bylo zvoleno právě s ohledem na dané střety, které na veřejnosti probíhají již několik desetiletí. Hlavním cílem je analyzovat vývojové trendy v možnostech a důvodech nařizování ústavní výchovy.

Průzkum je realizován analýzou dokumentů, tedy analýzou rozsudků o nařízení ústavní výchovy, usnesení o předběžném opatření a rovněž dohod o dobrovolném pobytu dětí na základě žádosti rodičů. Záměrem průzkumu je sledovat změny v ústavní výchově od 80. let minulého století do současné doby. V odborné literatuře nejčastěji uváděné důvody pro odebrání dítěte z rodiny budou porovnány s výsledky získanými analýzou. Rozbor dokumentů se opírá o archivních a evidenčních spisy dětí vedených na Magistrátu města Chomutova, Odboru sociálních věcí, a o osobní spisy Dětského domova a Školní jídelny v Chomutově, Mostě, Žatci, Vysoké Peci a Mašřově.

Práce nemá být v žádném případě obhajobou existence dětských domovů, spíše chce poskytnout přehled a nastínit jednotlivé problémy systému ústavní výchovy v České republice. Hlavní přínos pro praxi lze spatřovat v možnosti konfrontovat mediální kritiky s výsledky provedeného průzkumu a seznámit tak studenty i zájemce o danou problematiku se skutečným fungováním ústavní výchovy v naší zemi.

2 TEORETICKÉ ZPRACOVÁNÍ PROBLEMATIKY ÚSTAVNÍ VÝCHOVY

2.1 Vymezení pojmů z oblasti ústavní výchovy

Ústavní výchova je výchovné opatření ukládané podle § 46 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.

Lze ji definovat jako umístění dítěte do péče zařízení určeného pro výkon ústavní výchovy na základě rozhodnutí soudu. Účelem je dočasně, tj. po dobu nezbytně nutnou, zajišťovat dítěti náhradní výchovnou péči v zájmu jeho zdravého vývoje, řádné výchovy a vzdělávání. To vše za podmínek podporujících sebedůvěru dítěte, rozvíjejících citovou stránku jeho osobnosti a umožňujících aktivní účast ve společnosti s ohledem na potřeby odpovídající jeho věku (Motejl, 2007, s. 66).

Z právního hlediska nařízení ústavní výchovy přichází v úvahu vždy, nemůže-li být o dítě postaráno ve vlastní rodině, a do náhradní rodinné péče se jej nepodařilo umístit. Dítě ovšem může být do ústavní výchovy svěřeno i na základě žádosti rodičů. Soud nařizuje ústavní výchovu také tehdy, je-li výchova v dosavadním výchovném prostředí vážně ohrožena nebo narušena, a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě. Umístění dítěte do ústavní výchovy představuje nejzávažnější zásah do výkonu rodičovské zodpovědnosti (Radvanová a Zuklínová, 1999, s. 146).

Problematika ústavní výchovy souvisí s **výchovou ochrannou**. Jedná se o ochranné opatření ukládané podle zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů.

Toto opatření plní různou úlohu u jednotlivých skupin mládeže:

U **mladistvých** (15–18 let) hraje roli alternativy, odklonu od uložení trestního opatření, kdy soudce může upustit od uložení trestního opatření a spokojit se s opatřením ochranným.

U **dětí** (12–15 let) plní ochranné opatření převážně roli generální prevence (ochrany společnosti) a v případě dětí mladších 15 let je na zvážení soudu, zda čin, který spáchaly, a jejich osobní poměry nenabízejí jiné východisko než uložení ochranné výchovy (Motejl, 2007, s. 66).

Do ústavních zařízení se děti umísťují nejen ze soudního rozhodnutí o nařízení ústavní výchovy či uložení ochranné výchovy, ale také na základě předběžného opatření, ukládaného podle § 76a zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů.

Předběžné opatření je zvláštním opatřením, které zasahuje bezprostředně do výkonu práv rodičů, aniž proběhlo řádné řízení soudem. Od roku 1995 bylo svěřeno do pravomoci výhradně soudů a umožňuje poskytnout nezletilým účinnou ochranu v případě, že se ocitli bez jakékoliv péče, nebo je-li jejich život a příznivý vývoj vážně ohrožen.

Současné podobě ústavní výchovy byl položen základ již počátkem padesátých let minulého století. Sem lze datovat také jistý oborový (resortní) přístup k organizování a zabezpečování ústavů pro děti s různými problémy. Jde o tři ústřední orgány státní správy, jimž tyto úkoly připadají.

Jedním z kritérií pro umístění dítěte do konkrétního typu zařízení je jeho věk. Ústavní výchova dětí od narození do tří let věku se vykonává ve zdravotnických zařízeních. A to do jednoho roku věku v kojeneckých ústavech, od jednoho roku do tří let v dětských domovech. Pokud rodiče svolí k adopci, kojenecký ústav spolupracuje s orgánem sociálně-právní ochrany na hledání vhodné formy náhradní rodinné péče. Soud dále rozhoduje o právním uvolnění dítěte také v případech uznání tzv. *kvalifikovaného nezájmu* rodičů podle zákona č. 93/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů. Pokud je nezám vysloven, není potřeba souhlasu zákonného zástupce k osvojení.

Kvalifikovaný nezám se podle § 68 odst. 1 písm. a) zákona č. 93/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, vyslovuje v případech, jestliže nejméně po dobu šesti měsíců rodiče o svého potomka soustavně neprojevovali opravdový zájem. Zejména tím, že dítě pravidelně nenavštěvovali, neplnili dobrovolně svoji vyživovací povinnost a neprojevili snahu upravit si své rodinné a sociální poměry tak, aby se mohli osobně ujmout péče o dítě.

Za kvalifikovaný nezám se rovněž podle § 68 odst. 1 písm. b) zákona č. 93/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, považuje situace, kdy rodiče nejméně po dobu dvou měsíců neprojevili vůbec zájem, ačkoli jim v tom nebránila žádná překážka.

Pokud se dítě nepodaří umístit v mimoústavní náhradní rodinné péči, je z kojeneckého ústavu přemístěno (zpravidla ve věku tří let) do dětského domova či do ústavu sociální péče, a to na základě rozhodnutí ředitele ústavu.

Výkon ústavní a ochranné výchovy nezletilých starších tří let je svěřen školským zařízením, kterými jsou: diagnostické ústavy, dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy. Působnost zařízení je upravena zákonem č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve

školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů. Jeho ustanovení jsou dále konkretizována vyhláškou MŠMT č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních. S účinností zákona vstoupilo do praxe mnoho významných pozitivních změn. Nejmarkantnější je přechod dětských domovů z internátních na rodinné typy a uzákonění provozu tzv. „cvičných bytů“.

Třetím typem ústavů, spadajících do resortu Ministerstva práce a sociálních věcí, jsou ústavy sociální péče, určené pro výkon ústavní a ochranné výchovy dětí tělesně nebo mentálně postižených.

Náhradní rodinná péče jako institut sociálně-právní ochrany je určena dětem, které jsou vychovávány „náhradními“ rodiči v prostředí, jenž se nejvíce podobá životu v přirozené rodině (Matějček, 1999, s. 31).

Jejím účelem je poskytnutí přechodné či dlouhodobé péče, pokud možno při zachování vazby s původní rodinou v maximální možné míře (Motejl, 2007, s. 82).

NRP na našem území zahrnuje osvojení (adopci), pěstounskou péči, svěřením dítěte do péče jiné fyzické osoby než rodiče, poručnictví.

Náhradní výchovná péče je definována jako forma péče o děti, které nemohou být z nejrůznějších důvodů vychovávány ve vlastní, ani náhradní rodině. Nejčastěji jde o péči ústavní, kde může být dítě vychováváno až do své dospělosti (Matějček, 1999, s. 31).

Mezi činnostmi, jenž jsou v rámci náhradní výchovné péče poskytovány, patří výchova, vzdělávání a plné přímé zaopatření dětí a mladistvých ve školských zařízeních a speciálních školských zařízeních při výkonu ústavní výchovy, ochranné výchovy, výkonu předběžného opatření a poskytování služeb preventivní výchovné péče (Kovářík, 2004, s. 131).

Součástí rozhodnutí soudu o ústavní výchově, ochranné výchově či předběžném opatření není určení konkrétního domova či zařízení, v němž se má rozhodnutí realizovat. Náhradní výchovná péče se uskutečňuje prostřednictvím speciálně pedagogických činností a jiných činností školských služeb. Jejím účelem je zabezpečení zdárného psychického a fyzického rozvoje dětí a mladistvých a jejich všestranná příprava na samostatný život ve společnosti.

Obecně lze děti svěřené do náhradní rodinné nebo náhradní výchovné péče označit pojmem **děti bez rodinného zázemí**. Řadíme sem ty, které z různých příčin trvale nebo dočasně nemohou vyrůstat v domácím rodinném prostředí v péči vlastních rodičů či nejbližších příbuzných. Jedná se o osiřelé (osiřelé úmrtím vlastních rodičů) a sociálně osiřelé

děti. Sociálně osiřelé děti vlastní rodiče mají, ale ti se o ně nemohou, neumějí nebo nechťejí starat (Škoviera, 2007, s. 129).

Sociálně-právní ochrana dětí je upravena zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

Jedná se zejména o ochranu práva na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění, jakož i působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. V širším smyslu je rovněž chápána jako zajištění základního práva na život, rodičovskou péči a zachování rodiny, práva na vlastní identitu, svobodu myšlení, svědomí a náboženství, stejně jako na vzdělání a zaměstnání. Současně zahrnuje ochranu před jakoukoliv formou tělesného či duševního násilí, zanedbávání, zneužívání či vykořisťování (Motejl, 2007, s. 14).

Jedním z důležitých úkolů sociálního pracovníka OSPOD i pedagogických pracovníků školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy je minimalizace počtu dětí v ústavech umístěných. To se děje prostřednictvím **sanace rodiny**, která je chápána jako práce s rodinami zanedbávajícími péči nebo podpora rodin sociálně vyloučených. Jejím cílem je vyzdvihnout veškeré pozitivní aspekty vazby mezi dítětem a rodiči a tyto vazby vhodným způsobem rozvíjet, aby se dítě mohlo v co nejkratší době do svého původního prostředí navrátit (Motejl, 2007, s. 67).

Odnětí dítěte z rodiny musí být osobami odpovědnými za výchovu primárně chápáno jako prostor určený k uspořádání rodinné situace, obnově narušených funkcí a stabilizaci socioekonomické situace. Zařízení, v němž je dítě umístěno k výkonu ústavní výchovy, by mělo po dobu odloučení dítěte od rodičů udržet vztahy mezi oběma stranami na nejvyšší možné úrovni.

Z hlediska účinné spolupráce může být užitečné oddělit děti od rodičů, aby spolu později mohli žít v harmonické prostředí. Tehdy jsou dětské domovy ideálním řešením; ovšem za předpokladu, že nabízejí i rodinnou terapii. Jeden z vážných problémů náhradní výchovné péče v Česku i na Slovensku ovšem spočívá právě v tom, že se orgány sociálně-právní ochrany dětí, ani pracovníci dětských domovů dostatečně nevěnují práci s rodinou. Od dítěte, které se vrací domů, se ještě stále občas očekává, že bude „nejzodpovědnějším“ členem rodiny (Škoviera, 2007, s. 34).

2.2 *Legislativní zabezpečení*

2.2.1 *Mezinárodní smlouvy*

Níže uvedené mezinárodní smlouvy jsou v České republice závazné na základě článku 10 zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky. Z citovaného článku rovněž plyne povinnost aplikovat přednostně mezinárodní smlouvu, pokud tato stanoví něco jiného než zákon.

Úmluva o právech dítěte, publikována sdělením FMZV č. 104/1991 Sb., o přijetí Úmluvy o právech dítěte, je bezesporu nejdůležitějším dokumentem v oblasti dětských práv, už vzhledem k počtu států, které ji ratifikovaly (nebyla ratifikována pouze v USA a Somálsku). Byla přijata v listopadu 1989 na půdě OSN, v platnost vstoupila v září 1990. Tehdejší ČSFR podepsala Úmluvu hned první den její platnosti dne 30. 9. 1990 a následně ji ratifikovala.

Úmluva o právech dítěte vychází ze zásady „Tři P“: „*provision*“, zahrnující přežití a rozvoj, zajišťování či zabezpečování vývoje, „*protection*“, neboli ochrana, a „*participation*“, tedy účast dětí na životě společnosti a jejich právní subjektivita.

Úmluva o právech dítěte ukládá státům mimo jiné povinnost při všech činnostech týkajících se dítěte brát v úvahu plně a přednostně jeho zájmy (čl. 3). Stát jej chrání před násilím a všemi formami špatného zacházení ze strany rodičů nebo jiných osob starajících se o výchovu. Zavádí vhodné sociální programy zaměřené na prevenci násilí a na pomoc jeho obětem (čl. 19). Poskytuje zvláštní ochranu dítěti zbavenému rodinného prostředí a zabezpečuje vhodnou náhradní rodinnou péči nebo v nutných případech zajišťuje umístění v příslušném zařízení (čl. 20). Děti, které se staly obětí ozbrojených konfliktů, mučení, zanedbání, zneužívání nebo vykořisťování mají státem deklarované vhodné léčebné prostředky k jejich zotavení a znovuzачlenění do společnosti.

Evropská úmluva o výkonu práv dětí, publikována sdělením MZV č. 54/2001 Sb., o vyhlášení Evropské úmluvy o výkonu práv dětí, je méně známá než Úmluva o právech dítěte. Byla přijata 25. 1. 1996 ve Štrasburku na půdě Rady Evropy, v platnost vstoupila 1. 7. 2000. Podepsalo ji 24 států, z toho zatím 11 ji ratifikovalo. Česká republika je jedním z nich. Úmluva pro ČR vstoupila v platnost 1. 7. 2001.

Účelem úmluvy je, v nejlepším zájmu dětí, podporovat jejich práva, poskytnout jim procesní práva a usnadnit jejich výkon tím, že bude zabezpečeno, aby byly informovány o

soudních řízeních a mohly se jich účastnit. Podle Evropské úmluvy o výkonu práv dětí mohou ti, kdož podle vnitrostátních předpisů dostatečně chápou situaci, mít v soudním řízení právo na informace a na vyjádření vlastního názoru. Při rozhodování musí soud zabezpečit, aby dítě obdrželo všechny informace, umožnit mu vyjádřit svůj názor a vzít jeho výpověď náležitě v úvahu. Zástupce má povinnost poskytovat nezletilému informace, objasňovat mu důsledky možných soudních rozhodnutí, zjišťovat jeho názor a zprostředkovat jej soudu.

Mezi další významné smlouvy mezinárodního charakteru upravující práva nejen dětí, ale i rodičů, patří:

- **Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod**, publikována pod č. 209/1992 Sb.,
- **Deklarace práv dítěte**, vyhlášena dne 20. 11. 1959 rezolucí č. 1386 (XIV) Valného shromáždění OSN v New Yorku,
- **Evropská úmluva o osvojení dětí** vyhlášena dne 24. 4. 1967 Radou Evropy ve Štrasburku, publikována sdělením MZV o vyhlášení Evropské úmluvy o osvojení dětí pod č. 132/2000 Sb.,
- **Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení**, vyhlášena sdělením MZV č. 43/2000 Sb. m. s., o sjednání Úmluvy o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení.

2.2.2 Právní předpisy v ČR

Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, je součástí ústavního pořádku České republiky. Výklad jednotlivých článků nalezneme v judikatuře Ústavního soudu ČR. Na práva dětí a rodičů dopadá především článek 32, kde stojí, že rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona. Péče a výchova je právem rodičů; děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od nich odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona.

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, upravuje zejména vztahy mezi rodiči a dětmi. Nejlepší zájem dítěte by měl být primárně vůdčí zásadou při jednání těch, kdož odpovídají za jeho výchovu a vedení. Zodpovědnost nesou v první řadě rodiče (§ 32) a pokud nemohou, nechtějí nebo nejsou schopni své povinnosti dostát, přechází na příslušné státní orgány. V souvislosti s tím zákon upravuje tzv. rodičovskou zodpovědnost. Je vymezena jako souhrn práv a povinností při péči o nezletilé dítě. Zahrnuje zejména péči o jeho zdraví, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, zastupování nezletilého a dále práva a

povinnosti související se správou jeho jmění (§31). Zajištění řádné výchovy někdy vyžaduje, aby byla provedena opatření zasahující do rodičovské zodpovědnosti. Jsou jimi pozastavení výkonu (§ 44 odst. 1), omezení (§ 44 odst. 2), nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti (§ 44 odst. 3). Zákon dále stanoví podmínky přiznání výživného. V tomto smyslu upravuje obecná základní kritéria pro stanovení rozsahu vyživovací povinnosti, který je dán zásadně poměrem reálných možností, schopností a majetkových poměrů povinného, a má být v souladu s dobrými mravy. Z hlediska náhradní rodinné péče a náhradní výchovné péče jsou významná ustanovení o výchovných opatřeních, úprava podmínek pěstounské péče, nařizování ústavní výchovy, určení rodičovství, osvojení, poručnictví a opatrovnictví.

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, upravuje opatření sloužící k ochraně dětí a postup orgánů vykonávajících sociálně-právní ochranu. Společně se zákonem č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, je stěžejním právním předpisem upravujícím výkon sociálně-právní ochrany. Předním hlediskem je zájem a blaho dítěte, a to při všech činnostech, které se jej týkají. Ať už uskutečňované veřejnými nebo soukromými zařízeními sociální péče, soudy, správními nebo zákonodárnými orgány. Zvláštní (tj. zvýšená) ochrana by měla být poskytována dětem, jejichž rodiče zemřeli, neplní své povinnosti, nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti. Stejně tak těm, které byly svěřeny do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče nebo u nichž se vyskytly jakékoli výchovné problémy (§ 6 odst. 1).

Orgány sociálně-právní ochrany vedou v evidenci děti a jejich rodiny, kde bylo zjištěno nebezpečí ohrožení zdárného vývoje, jsou ustanovovány opatrovníkem v příslušných soudních řízeních a vykonávají soudem ustanovený dohled nad nezletilými. Zvláště odpovědnou kompetencí vyplývající ze zákona je oprávnění iniciovat soudní řízení o nařízení výchovných opatřeních. OSPOD mohou uložit rodičům povinnost využít pomoc odborného poradenského zařízení. Současně jsou oprávněny podat návrh na nařízení ústavní výchovy a vydání předběžného opatření o svěřením dítěte jiné osobě, než je rodič. Po dobu nařízení ústavní výchovy mají povinnost každé tři měsíce navštívit dítě v zařízení a pracovat s rodinou na obnovení narušených funkcí za účelem jeho brzkého návratu zpět do péče rodičů.

Zákon upravuje jednotlivé kompetence státních orgánů, které se liší podle toho, jedná-li se o obce, obecní úřady obcí s rozšířenou působností či krajské úřady. Vymezuje rovněž činnost pověřených subjektů, jimiž jsou zejména nestátní neziskové organizace, především na úseku prevence a poradenství (§ 10 a § 11).

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně

dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, upravuje výkon ústavní výchovy v těchto typech zařízení: diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou a výchovný ústav (viz. podrobněji kapitola 2.4 *Systém ústavní a ochranné výchovy v ČR*).

Zákon jasně definuje práva a povinnosti dětí umístěných v ústavní výchově, zejména právo na udržování kontaktu s osobami odpovědnými za výchovu a osobami blízkými formou osobních návštěv, telefonických hovorů a korespondence (§ 20 odst. 1 písm. n). S tím souvisí také právo na krátkodobé pobyty u rodičů či jiných fyzických osob. Zákon mimo jiné stanovuje právo dítěte na kapesné, volné vycházky, přijímání darů, organizování volného času, systém odměn a trestů. Jsou v něm také zakotvena práva a povinnosti osob odpovědných za výchovu i práva a povinnosti ústavních zařízení (resp. ředitele) ve vztahu ke svěřenému dítěti.

Ustanovení zákona jsou dále konkretizována vyhláškou MŠMT č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních.

Mezi další právní normy, které legislativně zabezpečují problematiku fungování ústavní výchovy, patří zejména:

- **Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (Školský zákon)**, ve znění pozdějších předpisů,
- **Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád**, ve znění pozdějších předpisů,
- **Zákon č. 500/2004 Sb., správní řád**, ve znění pozdějších předpisů,
- **Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže**, ve znění pozdějších předpisů,
- **Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon**, ve znění pozdějších předpisů,
- **Zákon č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv**, ve znění pozdějších předpisů.

2.3 Historie ústavní péče

Mezi zařízení ústavní péče jistě nepatří pouze instituce zajišťující výkon ústavní výchovy, ale rovněž léčebná a zdravotnická zařízení, domy s pečovatelskou službou, domovy důchodců aj., která ovšem v historickém exkurzu nebudou zmiňována, neboť nejsou předmětem práce.

Antika nezanechala žádné důkazy o existenci zařízeních, jenž pečovala o děti z chudých poměrů, sirotky či handicapované. Postižené a nechtěné děti byly zabíjeny, případně odkládány na veřejnosti. Pokud je někdo našel a vychoval, mohl se prohlásit za jejich rodiče nebo z nich mohl udělat své otroky.

První zprávy o útulku pro opuštěné děti pochází z Konstantinopole z r. 335. První nalezinace byl založen v Miláně roku 787. Papež Inocenc III. zřídil ve 12. století (1198) v Římě při nemocnici otáčecí kolo – tzv. *torno*, které mělo podobu schránky ve zdi kláštera, kam bylo možno vložit nechtěné dítě tajně, v noci a anonymně a pomocí otáčecího mechanismu jej dopravit dovnitř kláštera. V dřívějších dobách mělo toto zařízení chránit matku před těžkým hříchem, jehož by se dopustila, kdyby dítě zahubila. Torna fungovala v některých zemích ještě počátkem 20. století.

Zakládání zvláštních útulků pro děti bez rodin se poprvé objevují s příchodem křesťanství. Je doloženo, že již první křesťanští panovníci Byzance zřizovali tzv. *orfanotrofia* – sirotčince. Biskup Basileos Velký nechal postavit v oblasti Malé Asie celý komplex budov sloužících pro účely péče o osiřelé děti a péče o nemocné pocestné. Jak samotná péče vypadala ovšem není možné z kusých údajů odvodit. Kláštery v době středověku představovaly vrcholnou církevní instituci, která plnila nejen duchovní, ale i ekonomickou a vzdělávací funkci (Matoušek, 1999, s. 26).

Péče o sirotky a opuštěné děti byla již od 16. století vedena dvěma směry – umísťováním dětí do rodin a zřizováním ústavů. Většinou se s ohledem na dané podmínky praktikovaly současně oba tyto způsoby. Nalezince byly trvalou a vydatnou zásobárnou dětí pro adopci a později i pro pěstounskou péči. Jejich zakladatelé byli většinou vedeni ušlechtilou snahou zachránit dítě od smrti nebo od pokoutního obchodu a zneužívání, mnohdy i od zmrzačení za tím účelem, aby budilo soucit a získávalo almužnu pro své „majitele“. Osud sirotek a opuštěných dětí byl obvykle žalostný, byly lacinou pracovní silou a měly nejnižší společenský status (Matějček, 1999, s. 18).

Péče o opuštěné děti postupně přecházela především do pravomoci obcí a vyšší orgány státní správy přispívaly na provoz sociálních zařízení jen v malé míře. Princip obecní pomoci se prosazuje i v zákonodárství, neboť v roce 1552 začíná platit tzv. *domovské právo*, které nařizuje obcím pečovat o své chudé. Obce se tak od 16. století stávají vedle církve dalšími zřizovateli ústavů pro lidi, kteří postrádají vlastní rodinné zázemí nebo základní prostředky k udržení života (Matoušek, 1999, s. 29).

Kvalita služeb poskytované péče se v různých evropských zemích značně lišila. Významné místo v zakládání ústavů patří Holandsku, kdy první sirotčinec byl v Amsterdamu založen již v roce 1520. Další vznikly po jeho vzoru v Německu – v Augšpurku (1572) a v Hamburku (1604). Vlastí sirotčinců ovšem ve své době byla nazývána Belgie, díky vzniku velkého počtu ústavů obecních i státních, nutno dodat převážně vzorně vedených (v Anglii se potom od poloviny 19. století pro tyto ústavy začal používat termín *Home* – domov, který trefně vystihoval, co opuštěné děti bez domova potřebují).

Od konce 18. století se některým humanistům nelíbila „nepřirozenost“ ústavního prostředí a důraz kladli na výchovu v rodině. Jejich oponentem a významnou osobností ústavnictví této doby byl Jan Jindřich Pestalozzi, který založil vychovatelský ústav pro zanedbané a opuštěné děti. Jeho pokus v Neu Hofu – *Ochranovna* – se stal vzorem péče o mládež opuštěnou, zanedbanou a mravně kleslou. Pestalozzi chtěl spojit myšlenku výchovy s drobnou prací pro ústav. Ústav měl zajišťovat dětem výchovu a chovanci svou prací zase prosperitu ústavu. Prostřednictvím výchovy intelektu a všestranné lásky mělo být směřováno k rozvoji lidskosti.

Rakousko-Uhersko, jehož jsme byli do I. světové války součástí, v péči o opuštěné a nechtěné děti dlouho zaostávalo a teprve v 19. století se snažilo ostatní evropské státy dohnat. V roce 1883 bylo v Čechách již 21 ústavů pro mládež bez domova s 808 chovanci (Vocilka, 1999, s. 20).

Na území bývalého Rakousko-Uherska je možné za základ veřejné péče o nápravu sociálně zanedbané mládeže považovat především trestní zákon z r. 1852 a zákon z roku 1885. Vlastní počátky péče o sociálně handicapovanou mládež je ovšem možné sledovat již mnohem dříve, ale jednalo se spíše o aplikaci některých norem širšího dosahu (např. občanský zákoník z roku 1811 obsahuje ustanovení o odpovědnosti rodičů za výchovu a výživu dětí i s příslušnými následky při neplnění povinností). Taktéž docházelo k zakládání různých spolků a budování ústavů pro osiřelou, opuštěnou, zanedbanou a zpustlou mládež.

Na našem území je počátek 19. století spojen se změnami důsledkem industrializace, rozvoje měst a zchudnutí širokých vrstev obyvatelstva. Nejen matka je odváděna od rodiny

(bez sociálního zajištění dětí), ale děti jsou pracovně přetěžovány, vzrůstá kriminalita, tuláctví a žebrota. Proto jsou vydávány zákony a činěna opatření k zajišťování výchovy a ochrany mládeže. Podmínkou je ovšem sledovat i jejich účinnost. Výše zmíněný občanský zákoník z roku 1811 zajišťuje právní postavení dítěte v rodině. Hlavní odpovědnost nesou rodiče, respektive otec z titulu moci otcovské. Odebrání dítěte z rodiny na základě rozhodnutí soudu však není vyřešeno, protože nevzniká povinnost zřizovat potřebné ústavy, a pokud již existují z dobročinnosti, není zde úhrada za pobyt. Zřizování a fungování ústavů je tak dlouhou dobu zajišťováno pouze díky charitativní péči (Vocilka, 1999, s. 20).

Pokud bude problematika ústavní výchovy v naší zemi sledována od počátku 19. století, bude zapotřebí zároveň dokumentovat postoj společnosti k nežádoucím sociálním jevům u dětí a mládeže. Společensky je tato otázka spojována vždy se sociální péčí, trestnou činností, soudnictvím, odpovědností za výchovu i s vývojem sociální péče o mládež. Proto také dochází k častým změnám v rezortní odpovědnosti a řízení institucí pro výkon ústavní výchovy.

V polovině 19. století se projevuje zájem veřejnosti řešit problémy ve výchovných zařízeních. Tento zájem je ovšem reprezentovaný spíše jednotlivci, než státem. Diskutuje se o významu rodinné a ústavní péče a o výsledcích ústavní výchovy. Začíná se zdůrazňovat péče o propuštěné svěřence z výchovných zařízení a hledají se vhodné formy a organizace pro výchovu.

V roce 1901 se zřizuje zemský sirotčí fond, z něhož se přispívá na výchovu a výživu osiřelých, poloosiřelých, opuštěných a zanedbaných dětí do 18 let. Ve vývoji péče o sociálně narušenou mládež postupně dochází k lepší a účelnější organizaci i zabezpečení.

Teprve na počátku 20. století dochází k určité systematické úpravě v kompetencích při péči o mládež, když část agendy přešla ze zemského výboru na okresní výbory, jenž zřizovaly okresní komise pro péči o mládež. Kromě úředních zástupců (zástupci soudu a okresního výboru) se dalšími členy stávaly osoby k tomu způsobilé, zejména zástupci organizací pečující o mládež. Vznikaly rovněž poloúřední orgány péče o mládež.

Orgány péče o mládež vykonávaly veřejné poručenství, ochranný dozor nad dětmi v cizí péči a sociálně právní péči o mladistvé provinilce. Dětem zanedbaným, opuštěným, osiřelým nebo z rozvráceného rodinného prostředí zajišťovaly péči v okresních dětských domovech. Prostředky ke své činnosti získávaly zejména ze sirotčích fondů, z členských příspěvků, odkazů a darů, ze sbírek a akcí (např. Svátek matek). Jejich důležitou součástí byly poradny pro matky a děti, které v právní oblasti úzce spolupracovaly se soudy, či poradny pro volbu povolání zaměřené na dorost (Vocilka, 1999, s. 22-23).

Ministerstvo sociální péče se po roce 1918 snaží dobrovolnou sociální péči postavit na jednotný základ, odstranit její roztržičnost a zajistit hospodárnější vedení, zejména pokud jde o využívání zemských i státních dotací. Proto vyžaduje zpracování zpráv o činnosti, má právo kontroly soukromých zařízení apod.

Před 2. světovou válkou byly dětské domovy spravovány okresními odděleními péče o mládež. Kromě nich existovaly církevní ústavy, dobročinné organizace i organizace spravované jednotlivci. Typická byla v této době rozdílná kvalita poskytovaných služeb, díky značné variabilitě mohly být děti umístěny s ohledem na jejich individuální potřeby. Situace ale byla značně nepřehledná a často nedocházelo k plnému využití všech výhod. Z hlediska dětí byla situace výhodná, domovy byly většinou malé, se smíšenými skupinami a měly rodinný charakter.

V první polovině 20. století, zejména po 1. a 2. světové válce, narostl počet dětí, které nemohly být z nejrůznějších důvodů vychovávány v rodině a přicházely do tzv. *veřejné péče*. Pro děti bez vlastní rodiny existovala možnost adopce, pěstounské péče, systém dětských domovů a nápravně výchovných a ochranných ústavů. Pěstounská péče již měla svoji tradici. V mnoha krajích byly oblasti, kde fungovaly rodiny, které se péči o cizí děti věnovaly. Říkalo se jim „pěstounské kolonie“, byly pod řádným dohledem a většinou dosahovaly dobrých výsledků. Dětské domovy byly nízkokapacitní a snažily se o rodinný ráz. Ústavy pro děti s poruchami chování a pro mladistvé delikventy se diferencovaly podle míry ohrožení a podle prognózy jednotlivých případů (Vocilka, 1999, s. 23).

Po roce 1945 dochází v sociální péči k významným změnám. Vývoj směřuje ke státní sociální politice, jsou zrušeny dosavadní spolky péče o mládež a úkoly svěřeny okresním národním výborům. Zřizují se komise péče o mládež při okresních a krajských národních výborech, které fungují jako odbory sociální práce a sociální péče. Přitom dochází k oddělení sociálně zdravotní poradenské péče a sociálně-právní ochrany mládeže. Celý systém je centralizován a řízen státními institucemi.

V roce 1952 byla zrušena pěstounská péče, v důsledku čehož musely stovky dětí přejít do ústavní péče v dětských domovech, které se hojně budovaly. Ústavy ochranné a nápravné se rovněž rušily. V pozadí těchto rozhodnutí stál naivní ideologický předpoklad, že za socialismu sociální problémy nebudou a že vědecká kolektivní výchova stvoří nového socialistického člověka, oprostěného od rodinného sobectví, které se láskou a protekcí rodičů nezdravě přenáší z generace na generaci. Z domovů rodinného typu se stávají velké, neosobní, racionálně budované ústavy, se společnými ložnicemi, jídelnami a hernami určenými pro věkově homogenní skupiny dětí, které se paradoxně staly vhodným prostředím pro vznik

psychické deprivace. Zařízení se dělila podle věku dětí na kojenecké ústavy, batolecí dětské domovy pro děti od jednoho do tří let věku, předškolní dětské domovy pro kategorii tří až šestiletých, školní domovy, kam spadaly šesti až čtrnáctiletí, a domovy s tzv. zvýšenou péčí pro děti s predelikventním a delikventním chováním (Vocilka, 1999, s. 24).

Určitý podnět ke změně dal až bratislavský kongres pediatriů konaný v roce 1961, kde se poprvé přednášely teorie o psychické deprivaci u dětí z ústavních zařízení. Výzkumy bylo doloženo, že vývoj dětí z ústavních zařízení se silně opoždí a celkově špatně směřuje.

V roce 1963 byl vydán nový zákon o rodině (Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů). Jako jediná právní úprava ve všech tehdejších socialistických zemích postavil rodinu na první místo mezi výchovnými institucemi a díky tomu bylo opět možné zavést pěstounskou péči a rozšířit adopci (samostatný zákon o pěstounské péči však vstoupil v platnost až v roce 1973). Od 70. let rovněž vznikají na našem území nové formy pěstounské péče, tzv. SOS dětské vesničky.

I ústavní zařízení procházela humanizací, polidštěním a přiblížením k formám rodinné výchovy. Existovaly dva typy dětských domovů – internátní a rodinné. Přednostně se do rodinných typů umísťovaly děti, u nichž byl horší předpoklad pěstounské péče, např. různé postižené. V domovech rodinného typu společně žilo a obývalo rodinnou buňku osm až deset jedinců, o které se trvale starali pracovníci jako „náhradní rodiče“. V internátních byly děti rozděleny do výchovných skupin, rovněž zde se ovšem objevovaly prvky rodinného života.

Odborníci se snaží hledat takové modely, které by pomohly při zpětném navrácení dítěte do společnosti. Nelze proto jednostranně vyloučit ani ústavní, ani pěstounskou péči. Děti mají svoji neopakovatelnou individualitu a každému vyhovuje určitý typ péče. Nový zákon o rodině, který od 1. 8. 1998 vstoupil v platnost, však situaci v oblasti adopce a pěstounské péče spíše zkomplikoval, protože čekací doba na tyto formy náhradní rodinné péče se neúměrně prodloužila.

Po roce 2000 lze za významné považovat přijetí zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů. S účinností zákona se dětské domovy transformují na domovy rodinného typu, s dětmi pracují kvalifikovaní odborníci, respektuje se individualita každého dítěte, důraz je kladen na spolupráci s rodinami. Velká diferencovanost školských zařízení pro děti a mládež svědčí o snaze státu vyrovnat se s nárůstem poruch chování a delikvence a současně těmto jevům účinněji předcházet. Ve velké míře se také rozvíjí sféra nestátních zařízení, své místo v péči o děti bez rodinného zázemí si od roku 2004 upevňují tzv. „Klokánky“.

2.4 Systém ústavní a ochranné výchovy v ČR

2.4.1 Školská zařízení

Školská zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy se řídí zákonem č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů. Důraz je kladen na zajištění základního práva každého dítěte na výchovu a vzdělávání v návaznosti na ústavní principy a mezinárodní smlouvy o lidských právech a základních svobodách, jimiž je ČR vázána. Pracovníci musí vytvářet podmínky podporující sebedůvěru dítěte, rozvíjející citovou stránku jeho osobnosti a umožňující aktivní účast ve společnosti s ohledem na harmonický rozvoj osobnosti a na potřeby odpovídající jeho věku.

Vstupními diagnostickými zařízeními jsou **diagnostické ústavy** (pro děti a pro mládež), kterými prochází zpravidla každé dítě i mladistvý, mají-li být umístěni do kolektivní péče. Děti, které splňují zákonné podmínky pro přijetí (§ 2 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů) jsou do DÚ přijímány po předchozím projednání s příslušným orgánem sociálně-právní ochrany, a to buď na základě žádosti rodičů nebo zákonných zástupců, tzv. dobrovolný pobyt, či z rozhodnutí soudu.

DDÚ a DÚM slouží pro krátkodobé pobyty (zpravidla 6 – 8 týdnů), při kterých se pracovníci pokoušejí diagnostikovat, čím si děti prošly, a jak je to poznamenalo. Shromažďují informace pro vytvoření komplexní zprávy a následně určují umístění dítěte a charakter budoucí péče.

Každý diagnostický ústav je napojen na síť návazných zařízení ústavní a ochranné výchovy, kam děti dále umísťuje (a to: DD, VÚM, DDŠ). Někdy nejsou na území stejného kraje, tzn. že děti mohou být od diagnostického ústavu, a též od bydliště rodičů, velice vzdálené.

Praxe je ovšem taková, že diagnostický ústav při umísťování dítěte dbá na dostupnou vzdálenost od rodiny a při svém rozhodování zohledňuje její materiální zázemí, či dopravní spojení. Pokud není v době přemístění dítěte volné místo v dětském domově v blízkosti bydliště, může rodič na základě správního řízení požádat o jeho přemístění.

Změnu do návaznosti zařízení přinesla reforma veřejné správy, konkrétně nový zákon č. 129/2000 Sb., o krajích (krajském zřízení), ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 157/2000 Sb., o přechodu některých věcí, práv a závazků z majetku České republiky do majetku krajů, ve znění pozdějších předpisů. Dětské domovy jsou proto od roku 2001 zřizovány kraji, na rozdíl od diagnostických a výchovných ústavů, které zřizuje přímo MŠMT ČR.

Územní obvody, z nichž diagnostické ústavy přijímají děti a následně je rozmísťují do příslušných zařízení, jsou stanoveny vyhláškou MŠMT č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních.

Dětské domovy podle § 12 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, pečují o tělesně a duševně relativně zdravé děti ve věku zpravidla od 3 do 18 let, resp. 19 let, bez závažných poruch chování podle jejich individuálních potřeb. Účelem je zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou.

Rozdělení DD na internátní a rodinné typy má v současné době formální charakter. Mnohými kritizovaný **internátní typ** zajišťuje všechny služby jednotně, děti jsou rozděleny (zpravidla podle věku) do výchovných skupin. Kapacita domovů se průměrně pohybuje kolem 30 – 40 chovanců na ústav. Internátní typ DD je typickým představitelem kolektivní výchovy se všemi negativy, jenž na osobnost dítěte dopadají, a je jen ve prospěch věci, že se od tohoto typu zařízení upouští.

S účinností zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, právě probíhá transformace všech domovů z internátního typu na tzv. **rodinný typ**. Základní organizační jednotkou jsou rodinné skupiny, ve kterých žijí děti v 6 – 8 členných skupinkách a mají své zpravidla tři stálé kmenové vychovatele. Velký důraz je kladen na zachování sourozeneckých vztahů. Jen výjimečně je možné zařadit je do různých rodinných skupin, zejména z výchovných, vzdělávacích nebo zdravotních důvodů.

Na tomto místě je důležité podotknout, že vychovatelé se v žádném případě nesnaží suplovat roli rodičů, ale spíše ukázat dětem, jaké jsou mužské a ženské role v naší společnosti. V domovech rodinného typu se děti podílejí na chodu své skupiny, spolurozhodují o materiálním vybavení, spolupracují při výzdobě, udržování pořádku, vykonávají drobné

domácí práce, chodí nakupovat či pomáhají s přípravou jídla v době večeří a víkendových obědů. Tím se navozuje prostředí klasicky fungující domácnosti, kterou děti ze života s rodiči mnohdy ani neznají.

Novinkou v ústavní péči, která směřuje k ještě kvalitnějšímu uchopení ústavního prostředí, je fungování tzv. **cvičných bytů**. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, k tomuto říká, že rodinná skupina a výchovná skupina může být umístěna i v bytové jednotce, která splňuje požadavky stanovené zvláštním právním předpisem.

Cvičné byty nemusí být koncipovány jen jako tzv. předvýstupní byty sloužící dětem před odchodem z DD do samostatného života. Cvičný byt je také pojat jako klasická rodinná buňka, jejímž základním specifikem je samostatné vaření vychovatelů s dětmi. Svou činností se snaží maximálně přizpůsobit životu v rodině. Je zde kladen velký důraz na co největší soběstačnost a sebeobsahu ve všech oblastech týkajících se každého jedince. Děti jsou vedeny k přehledu a orientování se v hospodaření s penězi a umění rozložit si svůj příjem na celý měsíc.

Z praxe je tato forma ubytování dětmi hodnocena velmi kladně, neboť tolik nepodléhá ústavnímu režimu. Příkladem je cvičný byt Dětského domova a Školní jídelny v Chomutově, který se nachází v prostorách panelového domu na hustě osídleném sídlišti. Svou rozlohou 3+1 plně pokryje péči o šest dětí, o něž se starají tři kmenoví vychovatelé. Fungování cvičných bytů je zcela v kompetenci vychovatelů, kteří s dětmi na bytě tráví všechn čas. Vychovatelé důkladně znají osobnost dětí, ví, co od nich mohou očekávat, na co se spolehnout, kam či zda je pustit samostatně vyřizovat úkoly apod. O volnočasových aktivitách rozhodují společně, plánují, čeho se chtějí zúčastnit. Pro uskutečnění svých plánů si často nezávisle na hospodaření DD shánějí prostředky od sponzorů.

Dětský domov se školou podle § 13 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, zajišťuje péči o děti s nařízenou ústavní výchovou, které mají závažné poruchy chování, či které pro svou přechodnou nebo trvalou duševní poruchu vyžadují výchovně léčebnou péči. Péče se zaměřuje rovněž na děti s uloženou ochrannou výchovou. Do DDŠ jsou umísťovány zpravidla od věku šesti let do ukončení povinné školní docházky.

Pro zjednodušení lze DDŠ přirovnat k výchovným ústavům pro děti, čemuž odpovídá i do roku 2003 užívaný název „*dětské výchovné ústavy*“. V praxi často dochází k úzké spolupráci dětských domovů se školou a výchovných ústavů, neboť po ukončení povinné školní docházky, pokud nepominuly důvody pro umístění do DDŠ, světenec přechází právě do výchovných ústavů. Zde se dále může vzdělávat v různých učebních oborech.

Vzdělávání zpravidla probíhá ve školách, které jsou součástí zařízení. Děti, u nichž v průběhu umístění došlo k výraznému zlepšení chování, mohou rovněž navštěvovat přilehlé školy v obci.

Dospívání je věk, v němž už může být určité chování posuzováno jako natolik společensky nebezpečné, že vyžaduje korekci formou ústavní péče. Ukazuje se, že ve výchovných ústavech se nápadně často vyskytují mladí lidé, kteří předtím prošli kojeneckými ústavami a dětskými domovy (Matoušek, 1999, s. 72).

Výchovné ústavy podle § 14 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, pečují o děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Tyto dvě skupiny dětí bývají umístěny odděleně. Do VÚ může být umístěno i dítě starší 12 let, má-li uloženu ochrannou výchovu, a v jeho chování se projevují tak závažné poruchy, že nemůže být umístěno v dětském domově se školou.

Pobyt ve výchovných ústavech končí 18. rokem věku světence, ve výjimečných případech jej lze prodloužit do 19 let.

Ve vyhlášce Ministerstva školství z roku 1981 existoval záměr zřídit ochranné ústavy pro recidivující mladistvé a léčebně-výchovné ústavy pro osobnostně tolik narušené mladé lidi, kteří nejsou zvladatelní v běžných typech ústavů (Matoušek, 1999, s. 72). Na území ČR však doposud vzniklo pouze jedno specializované oddělení pro děti s extrémními poruchami chování, které od roku 2005 funguje v prostorách Výchovného ústavu, dětského domova se školou, střediska výchovné péče, základní školy, střední školy a školní jídelny v Boleticích u Děčína. Přísnější režim pro mladé násilníky se podle odborníků osvědčil, proto plánuje MŠMT otevřít další detenční oddělení pro chlapce v Polance nad Odrou a pro dívky v Jindřichově Hradci.

Poněkud lepší prognózy než specializovaná oddělení mají oddělení s léčebně-výchovným režimem, která vznikají při dětských domovech se školami od roku 1992. Samostatně fungující zařízení se ovšem na našem území nevyskytuje, proto je častým

problémem těchto oddělení přeplněnost a neschopnost včasné zareagovat na požadavky přemístění problémových dětí.

Důraz na kolektivní výchovu s polovojenským režimem byl příznačným výchovným rysem v ústavech pro děti a mládež od padesátých let minulého století do nedávné doby, a nutno podotknout, že v některých ústavech stále přetrvává (Matoušek, 1999, s. 73). Hlavními současnými problémy těchto ústavů jsou přílišná velikost a kapacita, málo individualizovaná péče, nejasné koncepty reedukace, autoritativní vedení (paradoxně kritiky napadané autoritativní vedení je dle vychovatelů hlavním předpokladem pro úspěšné zvládnutí nejproblémovějších jedinců), vysoký počet útěků svěřenců a přetrvávající odtrženost od civilního světa.

Rizika ústavní péče jsou obecně známa a zohledňována. Proto se v západních zemích jak legislativci, tak organizátoři snaží vytvářet právní prostor pro alternativní způsoby zacházení s delikventní mládeží a budovat nové typy zařízení, která se mají co nejméně podobat vězení. Kromě pobytových ústavů jsou to denní centra a kluby. Od konce 90. let se široce rozvíjejí alternativní tresty: *probace, narovnání, veřejně prospěšné práce, finanční pokuty, pomoc dobrovolníků*. Česká republika na pozitivní zkušenosti s alternativními tresty u mladistvých reagovala vydáním zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů.

Příkladem pro ostatní státy může být Německo, které zkouší snižovat kapacitu chovanců v tradičních polepšovnicích a současně v nich uvolňovat režim. „Ústavy“ jsou totožné s bytem v běžné zástavbě a žijí v něm maximálně čtyřčlenné skupiny mladistvých. Jedné skupině jsou k dispozici dva profesionálové, jeden na celý, druhý na poloviční úvazek. Klienti využívají v nejširší možné míře místní komunální nabídky jak pokud jde o vzdělávání, tak pokud jde o zájmové činnosti (Matoušek, 1999, s. 73).

2.4.2 Zdravotnická zařízení

Mezi zvláštní dětská zařízení spadající do resortu Ministerstva zdravotnictví patří podle zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění pozdějších předpisů, **kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti do 3 let věku**. Jedná se zpravidla o příspěvkové organizace, zřizované krajem nebo obcí, jimiž jsou zároveň financovány. Považují se za první stupeň ve struktuře náhradní výchovné péče.

KÚ a DD do 3 let se staly významnou součástí pediatrické preventivní péče. Děti sem byly původně umísťovány ze zdravotních důvodů. Začátkem šedesátých let se ovšem pojetí ústavů mění a původní zdravotní důvody jsou častěji nahrazovány důvody sociálními. Od

osmdesátých let se pak postupně objevuje stále větší počet dětí postižených, velmi často odložených hned po narození. Vzniká tak nový fenomén – „*opuštěné postižené dítě*“. Přibývá nových, smíšených, zdravotně-sociálních důvodů přijetí. Tento trend můžeme pozorovat i v současnosti (Matějček, 1999, s. 39).

Primárním úkolem zařízení je poskytovat komplexní péči o svěřené děti od narození do tří let věku, jejichž rodina selhala, rodiče nemají zájem, či se o ně z různých důvodů starat nemohou. Odborná péče je věnována jedincům s vrozenými vadami, tělesně a mentálně postiženým, kteří vyžadují ústavní péči.

Některé z dětí mohou přicházet z novorozeneckých oddělení nemocnic jako „nechtěné“ s perspektivou umístění do náhradní rodinné péče. Řada z nich má specifické zdravotní problémy. Jedná se o novorozence rizikové, s nízkou porodní hmotností, s různými typy vrozených vad. Děti s lehčími typy postižení vyrůstají zpravidla mezi svými vrstevníky, s těžšími typy postižení a závažnými vrozenými vadami mohou být umístěny na samostatném oddělení. A to zpravidla v případě, že vyžadují specifickou ošetrovatelskou péči a trvalý lékařský dohled.

Do komplexní péče o svěřence je zahrnuta péče ošetrovatelská, léčebně preventivní a výchovná. Je nutno zohledňovat individuální potřeby v závislosti na věku, dbát na dostatek podnětů a minimalizovat vliv citové deprivace. Pravidelné sledování psychomotorického vývoje umožní včas podchytit vývojové opoždění a zajistit intervenci dětského psychologa.

Sekundárním úkolem zařízení je ve spolupráci s oddělením sociálně-právní ochrany dětí a mládeže na úřadech vyjasnit sociálně-právní situaci. V případech, že se rodiče o potomka nezajímají (kvalifikovaný nezájem) nebo dají souhlas k osvojení, může soud dítě právně uvolnit podle § 67 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů. Právně volné je i takové dítě, jehož rodiče zemřeli, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. V takovém případě je třeba souhlasu jiného zákonného zástupce (poručníka). Většina KÚ vykazuje dobré výsledky v umisťování dětí do náhradní rodinné péče, neboť zájem o novorozence je obrovský a pochopitelně klesá s přibývajícím věkem.

Česká republika je kritizována, že zaujímá první místo v evropských statistikách co do počtu dětí ve věku do tří let vyrůstajících v ústavní péči. Přestože sanace biologické rodiny v KÚ je skutečně praktikována (nezřídka zůstávají děti i po dovršení třetího roku života nadále v kojeneckém ústavu, neboť rodiče slibují uspořádání poměrů), narážejí pracovníci na neochotu rodičů či lenost upravit si životní podmínky tak, aby mohli přijmout dítě zpět do své péče. Pochopitelně tedy nutně musí dojít k přemístění do navazujícího zařízení. O přemístění

rozhoduje územně příslušný diagnostický ústav. Pracovníci KÚ i orgánů sociálně-právní ochrany se proto snaží v rodinné anamnéze dítěte pátrat, zda má v dětských domovech umístěny další sourozence, o něž rovněž nebylo ze strany rodiny postaráno.

Dětské psychiatrické léčebny a oddělení dětské psychiatrie jsou zdravotnická zařízení, která se nepodílejí na přímém výkonu ústavní péče, ale spíše doplňují formy ústavní výchovy v ČR. DPL jsou organizace přímo řízené Ministerstvem zdravotnictví ČR.

Psychiatrická léčebna nabízí strukturovanou a komplexní péči jak pro akutní stavy, tak i pro stavy vyžadující dlouhodobější hospitalizaci. Pobyt dítěte je hrazen ze zdravotního pojištění.

Z předchozího vyplývá, že ústavních zařízení pro děti vyžadující léčebně-výchovný režim je na našem území nedostatek. Léčebny proto zastupují právě tento deficit, ač mají sloužit pouze léčbě indikovaných psychických poruch. Některé děti v léčebnách či na odděleních dětských psychiatrií tráví dlouhé měsíce a někdy i roky, než jsou přerazeny do ústavu sociální péče. Zejména mladiství jedinci bývají umístěni v DPL, protože se jejich chování jeví neúnosné pro zařízení kolektivní výchovy.

2.4.3 Zařízení v resortu MPSV

V resortu Ministerstva práce a sociálních věcí se na výkonu ústavní nebo ochranné výchovy podílejí **ústavy sociální péče**. Stěžejní zákon, který upravuje podmínky fungování těchto zařízení, je zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.

Hlavním posláním ústavů je zajištění ústavní péče pro mentálně, tělesně nebo smyslově postižené děti od tří let věku, které potřebují ústavní péči, nikoliv však léčebnou péči v lůžkovém zdravotnickém zařízení.

V ústavech sociální péče mohou být společně na různých odděleních ubytovány nezletilí i dospělí klienti, proto dítě přicházející do ÚSP z kojeneckého ústavu může celý zbytek života prožít v jednom zařízení. Prognózy zprostředkování NRP u takto postižených jedinců jsou velmi nízké, a to už v době pobytu v kojeneckém ústavu.

Skladba dětí, které přicházejí do náhradní výchovné péče, se mění. Přetrvává vyšší podíl chlapců, přibývá postižených, dědičně zatížených a romských dětí. Dále také starších, jejichž biologičtí rodiče nejsou současně rodiči ve smyslu psychosociálním, a těch, které pocházející často z rodin zatížených sociální patologií či alkoholismem. Ačkoli romské děti tvoří u nás přibližně 4% celkové dětské populace, jejich zastoupení v ústavech sociální péče je mnohem vyšší, pohybuje se mezi 30 – 60% (Matějček, 1999, s. 41).

2.4.4 Zvláštní zařízení pro výkon ústavní výchovy

Specifickou formou zvláštních zařízení pro výkon ústavní výchovy jsou **SOS dětské vesničky**. Tvoří je společenství rodinných skupin založených na mateřském principu, v nichž se o děti starají pouze ženy, tzv. matky – pěstounky. Provoz je zajišťován neziskovou, nestátní humanitární organizací *Sdružení SOS dětských vesniček* se sídlem v Praze.

Myšlenku založení SOS vesniček inicioval v 50. letech minulého století v Rakousku Hermann Gmeiner. Idea se brzy rozšířila do celé Evropy a od počátku sedmdesátých let vznikala na území Československa postupně tři podobná zařízení, a to v Doubí u Karlových Varů (1970), ve Chvalčově (1973) a v Brně – Medlánkách (činnost zahájena až v roce 2003). Díky jejich vzniku se na našem území podstatně rozšířila nabídka možností náhradní rodinné péče. Děti, jež v plné míře nevyhovovaly kritériím adopce, zcela vyhovovaly požadavkům pěstounské péče.

SOS dětská vesnička je schopná přijmout i početnější sourozenecké skupiny, nezřídka od sebe odloučené a rozdělené do několika ústavů. Cílem je poskytnout dětem, které se ocitly mimo vlastní rodinu a nemají možnost být umístěny v adoptivní či individuální pěstounské péči, možnost vyrůstat v rodinném prostředí. Jednu sourozeneckou skupinu tvoří 5 – 7 dětí, podporovány jsou i kontakty s biologickou rodinou. Hlavním úkolem matky – pěstounky je cílená příprava dětí na samostatný život.

Rodinný přístup v rámci SOS vesniček je založen na čtyřech principech: Každé dítě potřebuje matku, vyrůstá spolu s bratry a sestrami, v jejich vlastním domě, v podpůrném prostředí vesničky. Ačkoli v tomto modelu náhradní péče chybí pro identifikaci mužské vzory, rodiny opírající se o zvláště kvalifikovanou osobnost matky vykazují pozoruhodnou stabilitu. Odpadají totiž rozvody, které jinak v manželských párech nejsou vzácností (Matějček, 1999, s. 48).

2.5 Důvody nařizování ústavní výchovy

Obecně lze říci, že nejčastější příčinou umístění dítěte do ústavní péče je neplnění některých ze základních funkcí rodiny. Rodina je významná společenská instituce, jejímž cílem je vhodným způsobem ovlivňovat psychický vývoj, utváření osobnosti a socializaci dítěte.

Mezi primární příčiny selhání rodiny, které se nejčastěji objevují jako důvod pro nařízení ústavní výchovy, patří (Vocilka, 1999, s. 26-32):

1. Alkoholismus a jiné návykové látky

Pozornost je třeba věnovat především alkoholismu, protože abusus ostatních návykových látek se jako příčina umístění dítěte do ústavní výchovy objevuje sporadicky.

Rodina, ve které se objevuje alkoholismus, nemůže dobře fungovat, neboť rodič – alkoholik zaměřuje svou pozornost na shánění a konzumaci alkoholu a o dítě ztrácí zájem. Alkoholismus má negativní dopad na výchovu a vývoj dítěte v rodině. Rodič se stává špatným vzorem svému dítěti, u kterého se mohou objevit předpoklady a sklony k alkoholismu.

2. Prostituce

V naší republice nastal velký nárůst prostituce po roce 1990 a souvisel se zrušením zákona o příživnictví a s otevřením hranic.

Motivy vedoucí k prostituci jsou různé, jen výjimečně vyplývají ze silné sexuální apetence. Tradičně se uvádí vliv špatných sociálních podmínek, především chudoba a morální rozvrat rodiny. Prostitutkami se často stávají dívky, které utekly z dětského domova nebo výchovného ústavu. Stávají se jimi i dívky z nefunkčních rodin. Matka živící se prostitucí nechává dítě často bezprizorní, klienty si v některých případech může vodit domů a dítě se tak stává svědkem její prostituce.

3. Zneužívání a týrání dětí

Důsledkem týrání a zneužívání je, že výchova a vývoj dítěte jsou značně ohroženy. Přitom projevy chování zneužívaného nebo týraného dítěte nemusí být nijak nápadné. Jsou tiché, apatické, malátné a bez zájmu o jakoukoliv aktivitu. Na druhé straně mohou upoutávat

pozornost nejistotou, zvýšenou úzkostí a strachem z jakéhokoliv kontaktu, který prožívají jako ohrožující.

V tomto případě je třeba dítě urychleně z patologického prostředí odejmout. Ne vždy je veřejnost ochotna spolupracovat na odhalení týrání, a tak zůstává mnoho latentních případů týraných a zneužívaných jedinců.

4. Nezvládnutá výchova

Problém se nejčastěji týká rodin s nižší a s průměrnou sociální úrovní. Přibývá však i počet dětí z dobře situovaných rodin. Rodiče jsou pohlceni svou podnikatelskou činností a budováním kariéry, která jim nedovoluje věnovat čas či zájem vlastnímu dítěti. Jejich zájem o dítě nastává až v době, kdy na výchovu bývá pozdě, protože už u něj nastaly projevy asociálního či antisociálního chování. V takovém případě rodiče volí ústavní výchovu jako možnost, která z nich sejme břemeno výchovných povinností.

5. Nízká sociální úroveň rodiny

Příčinou nižší sociální úrovně rodiny může být rozpad rodiny, její nefunkčnost, ekonomické problémy apod. Nepořádek nebo špatné bytové podmínky by neměly být důvodem k odejmutí dítěte z rodiny, je však nutné zvážit výchovatské předpoklady a schopnosti rodičů.

Celá řada studií dokazuje znatelné zlepšení ve vývoji dítěte, jestliže je dáno z nepříznivého rodinného prostředí do lepších ústavních podmínek. Matějček (1999, s. 85) sledoval tyto změny: děti začaly rychle chodit, mluvit, přibýly na váze, změnily náladu, staly se mnohem spontánnějšími a iniciativnějšími. Vágnerová (2004, s. 607) považuje rodinu za významný zdroj podnětů různé kvantity i kvality. Dysfunkce se může projevit výchovným zanedbáváním, nebo mohou rodiče učit dítě takovým způsobům uvažování a chování, které jsou v majoritní společnosti nežádoucí. Umístění do pěstounských rodin, resp. do zařízení rodinného typu, může alespoň částečně eliminovat pravděpodobnost vzniku uvedených potíží a omezit tak přenos této zátěže na další generaci.

V ČR je dle údajů Ligy lidských práv ze sociálních důvodů odebráno více než 50% dětí pobývajících v ústavech. Na rodiče žijící v sociální nouzi, zejména v nevyhovujících bytových podmínkách, je často pohlíženo jako na ty, kdož neplní povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti (Bittner, 2007, s. 30).

6. Trestná činnost

Většinou se jedná o opakovanou trestnou činnost jednoho nebo obou rodičů. V důsledku páchaní trestné činnosti dochází k umístění pachatele (rodiče) do nápravně výchovného zařízení a následně pak často k rozpadu rodiny a citovému strádání dítěte.

Trestná činnost rodičů jistě nemá příznivý vliv na rozvoj osobnosti dětí. Ohrožen je jejich morální vývoj, protože rodiče se stávají negativním vzorem a dítě se může cíleně připravovat na delikventní dráhu. Stále častěji se tak nezletilý stává spolupachatelem, např. krádeží. Kriminalita rodiny může souviset s alkoholismem a mravním ohrožováním výchovy. Opakovaný pobyt ve vězení způsobuje problémy týkající se materiálního a hmotného zabezpečení rodiny.

Ředitelé dětských domovů za stále častější příčiny, které vedly k umístění dětí do ústavní výchovy, považují (Vocilka, 1999, s. 32):

- závislost rodičů na alkoholu a drogách,
- nedostatek času a zájmu o výchovu v dobře situovaných (podnikatelských) rodinách,
- nezvládnutí výchovných nároků u dětí handicapovaných či s vícečetnými vadami,
- výskyt agresivity a výchovných poruch často na bázi ADD/ADHD,
- nepřipravenost rodičů na rodičovství (nezájem o dítě, neschopnost je vychovávat aj.),
- zvětšující se skupinu žadatelů z řad rodičů, kteří se snaží vylepšit ekonomickou situaci rodiny umístěním dítěte do DD.

Mezi další problémy patří (Bittner, 2007, s. 30):

- odložení nebo opuštění dítěte vlastními rodiči,
- osiření,
- psychické, fyzické či sexuální zneužívání a týrání,
- zanedbávání,
- výchovné problémy u dětí,
- neschopnost plnit rodičovskou zodpovědnost pro fyzickou či duševní nemoc delšího trvání,
- psychické či tělesné postižení dítěte, jemuž rodiče nejsou schopni zajistit náležitou péči
- nepříznivá sociální situace – zejména chudoba a nevyhovující bytové podmínky.

Pouze 2% dětí, které nemohou vyrůstat ve vlastních rodinách, jsou úplní sirotci. 98% umístěných tedy svou vlastní rodinu má, ale ta se o ně z nejrůznějších důvodů nechce, nemůže nebo neumí postarat (Matějček, 1999, s. 31).

Česká republika je kritizována mezinárodními institucemi a organizacemi, že důsledně nespolupracuje s rodinami při vyřešení jejich špatné sociální úrovně. Výbor OSN pro práva dítěte ve svých závěrech vyjádřil znepokojení nad nedostatkem pomoci a podpory rodičům při plnění jejich zodpovědnosti při výchově. Chybí dostatek prevence a rodinného poradenství a sociální problémy či krize rodiny jsou často řešeny umístěním dítěte do ústavu (Bittner, 2007, s. 31). Dochází tak k upřednostňování materiálních podmínek nad emocionálním zázemím rodiny.

Z celosvětového výzkumu provedeného Ministerstvem zahraničních věcí ve Švédsku (2001) vyplývá, že na celém světě žije v ústavech přes deset milionů dětí. Mezi nejčastější příčiny umístění do péče ústavních zařízení patří:

- chudoba, tedy jinými slovy nízká sociální úroveň rodiny,
- války a sociální nepokoje,
- HIV/AIDS,
- pokles sociálních šancí (nezaměstnanost, rozvody, ale i stárnoucí populace),
- násilí v rodině,
- postižení dítěte,
- a atraktivita institucí pro rodiče, kteří shledávají prostředí ústavních zařízení vhodným pro vyřešení své zoufalé životní situace. Na ústavní výchovu nahlíží jako na zdroj zajištění dohledu a kontroly nad dětmi, zdroj jídla a vzdělání.

Na obhajobu ústavní výchovy lze říci, že přistoupení soudu k odebrání dítěte z rodiny by mělo mít pouze dočasný charakter, a rodiče mají po tuto dobu možnost uspořádat si podmínky tak, aby se k nim dítě mohlo vrátit. Poznatky z praxe ovšem ukazují, že někteří rodiče neinicují téměř žádné kroky k nápravě své nepříznivé situace. A co víc, mnohdy ani nechtějí spolupracovat s příslušnými sociálními pracovníky OSPOD v místě bydliště, které se k návratu dítěte do rodiny vyjadřují.

3 ANALÝZA DŮVODŮ NAŘIZOVÁNÍ ÚSTAVNÍ VÝCHOVY

3.1 Cíl praktické části

Primárním cílem bakalářské práce je analyzovat vývojové trendy v důvodech pro nařizování ústavní výchovy. Zjištěné důvody budou porovnány se statistikami pověřených ministerstev a autorů zabývajících se problematikou náhradní výchovy již dlouhá léta (Z. Matějček, A. Škoviera, J. Pilař, J. Kovařík). Protikladem odborných znalostí, na který bude dále průzkum zaměřen, jsou statistiky nestátních organizací a organizací pro práva dětí použité jako argumenty pro ostrou kritiku ústavní péče.

Sekundárním cílem bakalářské práce je seznámit zájemce z řad studentů i laické veřejnosti s fungováním zařízení pro výkon ústavní výchovy z praktického hlediska, čili nejen jak by to mělo fungovat, ale jaký je skutečný zájem ředitelů, vychovatelů, sociálních pracovníků a dalších zaměstnanců o péči poskytovanou dětem bez rodinného zázemí.

Specifickým problémem posledních let je konfrontace dětských domovů a tzv. „Klokánků“, které v duchu stejné myšlenky proti sobě brojí, a zejména nestátní klokánky obhajují svoji existenci právě na úkor státních zařízení. I tomuto střetu bude věnována samostatná kapitola, ač je dnes již tolik materiálů a zkušeností, že by porovnání DD a Klokánků vydalo na samostatnou práci.

Jak již bylo uvedeno, v ČR žije v ústavních zařízeních asi 1% dětí (cca 20 000). Z tohoto obrovského počtu je ovšem polovina dětí umístěna v ústavech sociální péče, tedy pro jejich umístění existoval konkrétní důvod, *a to mentální, psychické nebo kombinované postižení*. V současné době se prosazuje ve větší míře integrace postižených dětí do dětských domovů, nikoliv jen do ústavů sociální péče. § 7 vyhl. MŠMT č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních, k tomuto říká, že děti se do dětských domovů umísťují s přihlédnutím k druhu a stupni jejich postižení. Přesto je potřeba dodat, že insuficientní děti jsou v ústavech často na žádost vlastních rodičů, nikoliv z rozhodnutí soudu.

Důvody pro nařízení ústavní výchovy se dají shrnout do šesti hlavních příčin (Vocilka, 1999, s. 26):

- *alkoholismus rodičů a užívání jiných návykových látek,*
- *prostituce,*
- *zneužívání a týrání dětí,*

- nezvládnutá výchova,
- nízká sociální úroveň rodiny a
- trestná činnost rodičů.

Jedná se o příčiny obecné, zahrnující mnoho variant. Zejména pokud jde o nízkou sociální úroveň (např. nedostatečné bytové podmínky, finanční zabezpečení rodiny apod.), zneužívání a týrání dětí (týrání fyzické, psychické, sexuální zneužití) či nezvládnutou výchovu (na níž lze pohlížet ze strany rodičů – nezralé osobnosti, faktický nezájem o výchovu aj.; či ze strany dítěte, tedy jeho chování vykazovalo takové prvky, že bylo pro rodiče nezvladatelné – psychické problémy, trestná činnost, záškoláctví apod.). Proto výčet uvedený v bakalářské práci bude podrobnější a některé z šesti hlavních příčin budou dále rozebrány z hlediska četnosti konkrétních nedostatků, jenž vedly k nařízení ústavní výchovy.

Základní metodou průzkumu je analýza úředních dokumentů. Průzkum se opírá o aktuální i archivní spisy Dětského domova v Chomutově, Dětského domova v Mostě, Dětského domova v Žatci, Dětského domova ve Vysoké Peci, Dětského domova v Mašřově a Magistrátu města Chomutov, Odboru sociálních věcí. Jelikož se sledování důvodů pro nařízení ústavní výchovy zaměřuje na zmapování vývojových trendů, bude součástí zpracování výsledků porovnání příčin umístění dětí od 80. let 20. století do současné doby.

Zjištěné výsledky mohou být ovlivněny výběrem lokality průzkumu. Ve sledovaném vzorku jsou zastoupeny převážně rodiny dětí z Ústeckého a Libereckého kraje. To může mít zejména v posledních letech na nařizování ústavní výchovy velký podíl, neboť severní Čechy dlouhodobě patří mezi oblasti s největším počtem nezaměstnaných v naší republice.

3.6.1 Stanovení předpokladů

- *Ve výběrovém vzorku se vyskytují i další příčiny pro odebrání dětí z péče rodičů, než jsou alkoholismus a užívání drog, prostituce, zneužívání a týrání dětí, nezvládnutá výchova, nízká sociální úroveň rodiny a trestná činnost (ověřováno pomocí analýzy úředních dokumentů – rozsudky, usnesení, dohody).*
- *Od roku 2000 figuruje nízká sociální úroveň rodiny jako důvod pro nařízení ústavní výchovy u většiny umístěných dětí (ověřováno pomocí analýzy úředních dokumentů).*
- *V 80. letech 20. století byla u čtvrtiny dětí příčinou umístění do ústavních zařízení trestná činnost rodičů, kteří byli odsuzováni za trestný čin příživnictví (ověřováno pomocí analýzy úředních dokumentů).*

3.2 Použité metody

Základní metodou průzkumu sloužící k získávání údajů pro ověření stanovených předpokladů bakalářské práce je **obsahová analýza**.

Analýza dokumentů patří mezi standardní aktivity kvalitativního i kvantitativního výzkumu. Dokumenty – vše napsané nebo zaznamenané – mohou být analyzovány z různých hledisek. Projevují se v nich osobní nebo skupinové vědomé i nevědomé postoje, hodnoty a ideje. Mezi dokumenty lze zařadit knihy, články, záznamy projevů, deníky, plakáty, obrazy. Obecně lze říci, že se jedná o veškeré stopy lidské existence (Hendl, 2005, s. 132).

Za dokumenty se považují taková data, která vznikla v minulosti, byla pořízena někým jiným než výzkumníkem a pro jiný účel, než jaký má aktuální výzkum. Výzkumník se tedy zabývá tím, co je již k dispozici, ale musí to vyhledat (Hendl, 2005, s. 204).

Rozlišují se na osobní a úřední dokumenty, archivované údaje, výstupy masových médií a virtuální data.

Hlavní výhodou užití metody obsahové analýzy je rozmanitost dokumentů této strategie zkoumání, neboť otevírá přístup k informacím, jenž by se jiným způsobem těžko získávaly. Další výhodou je okolnost, že data nejsou vystavena působení zdrojů chyb nebo zkreslení, která vznikají při uskutečňování rozhovorů nebo pozorování, měření a testování. Subjektivita výzkumníka hraje roli při výběru dokumentů, nikoliv však v informacích, které jsou v nich obsaženy. Hovoří se tedy o nereaktivním způsobu sběru dat (Hendl, 2005, s. 204).

Obsahová analýza použitá v bakalářské práci vychází z dokumentů úřední povahy, kterými jsou:

1. **Rozsudky okresních soudů**, jenž jako jediné instance v našem státě mohou ústavní výchovu nařídit. K uložení ústavní výchovy se soudy uchylují v případech, kdy o dítě nemůže být postaráno ve vlastní rodině a nelze jej umístit do některé formy náhradní rodinné péče.
2. **Usnesení o předběžném opatření**, jenž byla do roku 1995 ukládána nejen soudy, ale i tehdejšími okresními úřady.
3. **Dohody o dočasném pobytu v zařízení**, sjednané přímo mezi řediteli dětských domovů a zákonnými zástupci, či se souhlasem tehdejších národních výborů a později okresních úřadů.

Analýza podrobuje zkoumání dokumenty úřední povahy z období od 80. let 20. století do současné doby a zaměřuje se na sledování změn v příčinách selhání rodičovské péče. Důvody odebrání dětí z rodiny byly analyzovány z celkového počtu 3000 úředních dokumentů.

Rozsudky o nařízení ústavní výchovy vydávají místně příslušné okresní soudy, v jejichž obci má dítě trvalé bydliště. Do roku 2002 se jednalo nejčastěji o okresní soudy z oblasti severních až po oblast středních Čech. S účinností zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, nařizovaly ústavní výchovu ve sledovaných dětských domovech převážně soudy z Ústeckého a Libereckého kraje. Důvodem je snaha diagnostického ústavu neumísťovat děti příliš daleko od své rodiny, aby byla zachována možnost pravidelných návštěv nezletilých v zařízení.

Pro zpracování údajů získaných průzkumem byla využita *statistická analýza*. Výsledky jsou vyjádřeny kvantitativně, pomocí relativních četností (procent). Pro větší přehlednost jsou analyzované údaje vyhodnoceny v tabulkovém a grafickém znázornění a doplněny *slovní interpretací* získanou studiem výše popsaných dokumentů.

3.3 Popis zkoumaného vzorku

Úřední dokumenty, jejichž obsahovou analýzou jsou ověřovány stanovené předpoklady bakalářské práce, jsou součástí evidenčních a archivních spisů výběrového vzorku pěti dětských domovů z Ústeckého kraje a Magistrátu města Chomutov, Odboru sociálních věcí. Jednotlivá zařízení, i vzhledem ke své lokalitě a dostupné vzdálenosti, spolu často spolupracují, vyměňují si informace, rady a zkušenosti a díky vzájemné pomoci mezi zaměstnanci panují vřelé vztahy. Všechny dětské domovy z výběrového vzorku prošly transformací z internátních na rodinné typy a spadají do územního obvodu Dětského diagnostického ústavu v Liberci. Součástí příloh v bakalářské práci je fotodokumentace přibližující život v jednotlivých školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy.

Charakteristika zařízení

1. Magistrát města Chomutov, Odbor sociálních věcí a zdravotnictví, Oddělení sociálně-právní ochrany dětí

Oddělení poskytuje sociálně-právní a výchovné poradenství rodičům, dětem a těhotným ženám v jejich obtížných rodinných, sociálních i osobních situacích. Pomáhá osobám nahrazujícím péči rodičů při řešení výchovných nebo jiných problémů, řeší problematiku nedostatečné péče, týraného a zneužívaného dítěte. Zabezpečuje rovněž agendu příspěvku na výživu nezletilých dětí, problematiku náhradní rodinné péče, ústavní výchovy a spolupráci se státními i nestátními subjekty podílejícími se na pomoci rodinám.

2. Dětský domov a Školní jídelna Most

DD byl otevřen v roce 1978 s kapacitou 70 lůžek. V rámci kapacity je zde roku 1996 experimentálně a od roku 1999 oficiálně zřízeno jedno oddělení pro nezletilé matky s dětmi (5 míst pro nezletilé matky, 5 pro jejich děti). V právní subjektivitě je zařízení od roku 1995.

Od září 2004 má domov povolen výjimku v kapacitě a stará se o 56 dětí umístěných v sedmi bytových jednotkách.

3. Dětský domov, ZŠ praktická, Praktická škola a Školní jídelna Žatec

Dětský domov je určen dětem, které z různých důvodů nemohou vyrůstat ve vlastních rodinách. Poskytuje zázemí pro 87 svěřenců, kteří bydlí v několika budovách v Žatci a ve

čtyřech panelových bytech. Byty představují nový trend a nejvíce se přibližují životu v tradičních rodinách.

Jak vyplývá z názvu, součástí zařízení je základní škola praktická a praktická škola, kde se vedle dětí s nařízenou ÚV vzdělávají rovněž děti ze Žatce a blízkého okolí.

4. Dětský domov a Školní jídelna Hora Svaté Kateřiny

Zařízení funguje v malebné vesničce v horském prostředí od roku 1977. V těsném sousedství obce je Německo.

Během let své existence prošel DD značným vývojem. Do července 2002 v něm mohlo být umístěno až 45 dětí ve třech skupinách. Někdy jich zde bylo i více. Dnes v domově žije maximálně 32 svěřenců ve čtyřech rodinných skupinách. V obci navštěvují základní školu, pouze učni a studenti jsou v průběhu týdne ubytováni v domovech mládeže a zpět se vrací na víkendy.

5. Dětský domov a Školní jídelna Mašťov

DD se nachází v prostorách zámku na okraji obce od roku 1949. Jeho celková kapacita činí 34 dětí rozdělených do čtyř rodinných skupin. Další dva svěřenci starší 18 let žijí v samostatných bytech na odloučeném pracovišti vedle areálu. Jedná se o jednolůžkové pokoje se sociálním zařízením a společnou plně vybavenou kuchyní s automatickou pračkou. Zletilí klienti, kteří jsou v domově na základě dohody o dobrovolném pobytu, mohou tyto prostory využívat po dobu soustavné přípravy na budoucí povolání.

Veškerá činnost zařízení je vedena snahou, aby podmínky pro život byly i přes dodržování všech norem a předpisů co nejvíce podobné soužití v rodině.

6. Dětský domov a Školní jídelna Chomutov

DD poskytuje plné přímé zaopatření v rámci své kapacity pro 60 dětí, rozdělených do šesti rodinných skupin sídlících ve třech budovách. Součástí je i bytová jednotka o velikosti 3+1 umístěná na odloučeném pracovišti v panelovém domě na sídlišti v Chomutově, která slouží jako tzv. cvičný byt.

Do roku 1985 fungoval dětský domov v příhraniční obci v Hoře Svatého Šebestiána. Po dohodě s Okresním národním výborem byl ovšem zrušen a přemístěn do blízkého okresního města. Kompletní rekonstrukce, jejímž cílem bylo přeměnit zařízení z internátního na rodinný typ, byla dokončena v roce 2004.

3.4 Průběh průzkumu

Ačkoli lze na vybrané dětské domovy nahlížet jako na homogenní skupinu, ze které magistrát poněkud vyčnívá, důležitým kritériem výběru institucí byla dosažitelnost soudních rozsudků. Jak dětské domovy, tak obecní úřady obcí s rozšířenou působností vedou spisy dětí, jejichž součástí jsou mimo jiné i rozsudky o nařízení ústavní výchovy. Orgány péče o dítě, které přímo u soudu vystupují jako opatrovníci nezletilých dětí, mají za povinnost po nabytí právní moci rozsudku zaslat jej do příslušného domova, kde je dítě umístěno. Zařízení pro výkon ústavní výchovy by měly s OSPOD úzce spolupracovat, neboť jejich společným zájmem je blaho dítěte a snaha o podporu rodinných vztahů.

Časové období pro průzkum, tedy bezmála třicet let zpětně, bylo zvoleno s ohledem na události, které v daných desetiletích probíhaly, a tedy měly na důvody nařizování ústavní výchovy nemalý vliv. V 80. letech minulého století lze za významný fakt z tohoto hlediska považovat fungování zařízení pod vlivem komunistického režimu. 90. léta minulého století nabídla lidem možnosti do té doby nevídané a znamenala postupné vytváření koncepcí pro rozvoj ústavní výchovy. Ale teprve 21. století sbírá zkušenosti z ostatních států, rozvíjí myšlenky i připomínky kritiků a snaží se režim v dětských domovech přizpůsobit životu v tradičním rodinném prostředí.

Při analýze rozsudků z 80. a 90. let minulého století bylo často pracováno s archivními spisy, neboť většina dětí již dosáhla zletilosti a dětské domovy opustila. Vyhodnotit skutečný důvod pro odebrání dítěte z rodiny bylo mnohdy obtížné, neboť sledované příčiny se v rodinných anamnézách velmi často vyskytují společně. Proto bylo nezbytné pečlivě pročíst celý rozsudek a posoudit, která z nich primárně vedla k selhání rodičovské péče.

Jelikož průzkum probíhal pouze v zařízeních v Ústeckém kraji, mohou se výsledky při něm získané od základního souboru, tj. od sledování důvodů ve všech ústavních zařízeních v celé ČR, značně lišit.

Důležité je také upozornit, že se průzkumu zaměřoval na příčiny nařizování ústavní výchovy u dětí v dětských domovech. Zpravidla se jedná o děti bez závažnějších poruch chování, které se do ústavní péče dostaly bez vlastního přičinění. Jiným úhlem pohledu na danou problematiku by mohlo být zkoumání příčin u dětí umístěných v dalších typech školských zařízení – ve výchovných ústavech či dětských domovech se školou, kde by výsledky mohly vykazovat zcela jiné hodnoty.

3.5 Výsledky a jejich interpretace

Tabulka č. 1: Příčiny nařizování ústavní výchovy

Příčiny	80. léta 20. stol.		90. léta 20. stol.		od r. 2000		celkem	
nezvládnutá výchova	497	35%	260	31%	345	47%	1102	37%
nízká sociální úroveň	96	7%	191	23%	57	8%	344	11%
prostituce	15	1%	51	6%	20	3%	86	3%
alkoholismus	58	4%	115	13%	132	18%	305	10%
týrání a zneužívání	34	2%	69	8%	82	11%	185	6%
trestná činnost rodičů	396	28%	11	1%	36	5%	443	15%
ostatní	324	23%	151	18%	60	8%	535	18%
celkem	1420	100%	848	100%	732	100%	3000	100%

Tabulka č. 1 znázorňuje celkový přehled vývoje sledovaných změn v příčinách nařizování ústavní výchovy od 80. let minulého století do současné doby.

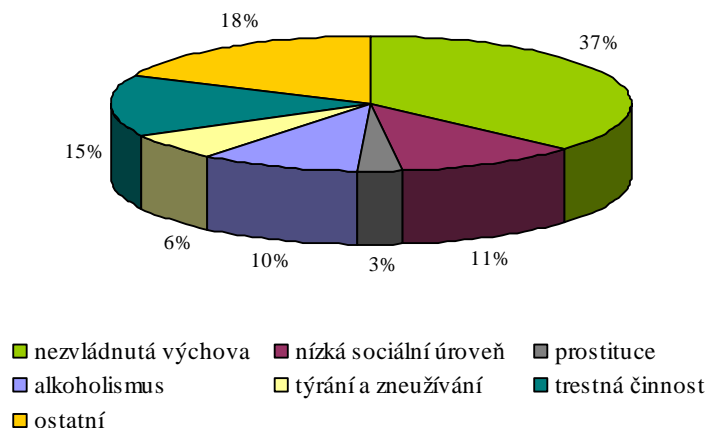
Z výsledků je možné vyčíst, jak se v průběhu desetiletí snižoval počet dětí umístěných ve výběrovém vzorku dětských domovů. V 80. a 90. letech 20. století se v zařízeních běžně realizoval dobrovolný pobyt dětí na základě žádosti rodičů. Nejčastějším důvodem žádostí zákonných zástupců byla nutnost podstoupit lékařský zákrok či operaci, které vyžadovaly delší hospitalizaci v nemocnici. Po dobu nepřítomnosti rodičů neměl o nezletilé kdo pečovat, proto se po dohodě s úřadem či přímo s dětským domovem dočasně umísťovali do péče zařízení. Dobrovolné pobyty ze zdravotních důvodů rodičů byly zahrnuty do ostatních příčin. Jejich četnost sleduje *graf č. 9: Konkrétní důvody zahrnuté do ostatních příčin*, s. 55.

Důležitým faktorem pro snížení počtu dětí ve sledovaných dětských domovech je rovněž jejich přechod z internátních na rodinné typy. To se děje od roku 2002, kdy vstoupil v platnost zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Tabulka č. 1 dále ukazuje, že *nezvládnutá výchova* představuje 37% z celkového počtu analyzovaných dokumentů. V průběhu sledovaného časového období se jedná o jedinou příčinu, jejíž četnost tak významně nekolísala, a vždy zaujímal mezi ostatními příčinami první místo.

Příčiny nařizování ústavní výchovy u výběrového vzorku za celé zkoumané časové období znázorňuje graf č. 1.

Graf č. 1: Příčiny nařizování ústavní výchovy

Nezvládnutou výchovu lze na základě analyzovaných rozsudků rozdělit do tří kategorií. První je *selhání výchovy ze strany rodičů*. Z provedeného průzkumu vyplývá, že nejčastějším důvodem odebrání dětí z rodiny byla neadekvátní péče rodičů, při níž docházelo k ohrožení zdárného psychického i fyzického vývoje dětí. Spočívala především v nezajištění biologických potřeb dětí (oblečení, jídlo), nespolupráci s lékaři, školami a v nezájmu rodičů o výchovu. Druhá kategorie zahrnuje *nezvladatelné chování nezletilých dětí*. Ve výběrovém vzorku je nejčastěji zastoupeno výchovnými problémy, jakými jsou páchaní trestné činnosti, záškoláctví, útoky z domova a potulování s partou, u dívek časté promiskuitní chování. Z hlediska nezvládnutí výchovy docházelo rovněž k *dobrovolným pobytům* (Graf č. 5: *Konkrétní důvody nezvládnuté výchovy*, s. 53).

Ostatní příčiny tvoří 18% ze všech analyzovaných rozsudků. Vedle *dobrovolných pobytů na základě žádosti rodičů* sem patří dále *úplné osiření dítěte, či úmrtí osoby zajišťující řádnou péči, selhání pěstounské péče, dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav dětí nebo rodičů a prostý nezájem rodičů o děti* (Graf č. 9: *Konkrétní důvody zahrnuté do ostatních příčin*, s. 58).

Trestná činnost rodičů představuje 15% z celkového počtu. Ne vždy se jednalo o odnětí svobody obou zákonných zástupců současně. Přesto se trestná činnost jako primární důvod pro nařízení ústavní výchovy vyskytuje v případech, kdy odsouzení alespoň jednoho z rodičů v konečném důsledku vedlo k výraznému zhoršení životní úrovně celé rodiny. Za těchto okolností nebyl druhý rodič po nástupu do výkonu trestu svého partnera schopen sám zajistit dětem dostatečnou péči.

Nízká sociální úroveň, která se objevuje v 11% dokumentů, je z velké části charakterizována *nedostatečnými bytovými a finančními podmínkami* rodiny. Za nedostatečné podmínky pro tyto účely lze považovat obývaní kapacitně nevyhovujících prostor, absenci zdroje vody, tepla, energie a chybějící základní vybavení domácnosti. Všichni členové rodiny obývají jeden společný pokoj, vaří a topí na otevřeném ohni, chodí špinaví, zapáchají. Děti jsou často v kolektivu vrstevníků šířiteli dětských přenosných onemocnění (např. pediculosis, impetigo apod.). Nemalé zastoupení z hlediska této příčiny mají ovšem taktéž *dobrovolné pobyty dětí na základě žádosti rodičů*. Rodiče po dohodě s příslušným úřadem vyhodnotí dočasnou ústavní péči dětí jako možnost upravit si své nepříznivé životní poměry. Pokud dojde k ustálení situace, zařízení bytu a zařazení rodiče do stálého pracovního poměru, či k získání jiného stálého zdroje obživy, ústavní výchova může být zrušena a děti se navrací zpět do péče rodičů (*Podrobněji viz. graf č. 6: Konkrétní důvody nízké sociální úrovně, s. 54*).

Alkoholismus a zneužívání jiných návykových látek činí 10% zastoupení ve výběrovém vzorku. Ačkoliv se v tabulkách a grafech uvádí pro zkrácení pouze závislost na alkoholu, graf zabývající se podrobněji touto příčinou zobrazuje rovněž procentní zastoupení závislostí na dalších návykových látkách, tj. drogách (*Graf č. 7: Zastoupení závislostí u rodičů, s. 56*).

Týrání a zneužívání dětí představuje 6% analyzovaných rozsudků. Jedná se o problém rozsáhlý, obtížně prokazatelný. Není proto překvapením, že nejvíce jsou děti z výběrového vzorku ohroženi *týráním fyzickým*, neboť jeho důsledky je možné pozorovat pouhým okem. Na týrání dětí v rodině upozorňují orgány sociálně-právní ochrany nejčastěji třídní učitelé, pediatričtí lékaři či sousedé z blízkého okolí. Přesto se při rozboru této příčiny objevily i další formy týrání a zneužívání, kterými jsou *týrání psychické a sexuální zneužívání* (*Graf č. 8: Konkrétní formy týrání a zneužívání, s. 57*).

Prostituce, která s 3% zaujímá mezi důvody nařízení ústavní výchovy poslední příčku, se z hlediska zvolené lokality průzkumu stala svým umístěním velkým překvapením. Protože byl průzkum zaměřen na dětské domovy v Ústeckém kraji, dalo se předpokládat, že její podíl bude v rozsudcích okresních soudů vyšší. Z analýzy ovšem vyplývá, že matkám – prostitutkám jsou děti z péče odebrány až tehdy, když si vodí své zákazníky domů a na tuto skutečnost upozorní okolí. A také v případech, kdy děti bývají doma ponechány opakovaně po dlouhou dobu bez dozoru.

Z rozhovoru se sociální pracovníci z magistrátu vyplynulo, že pokud matka zvládá péči o své děti, není důvod zkoumat, čím se živí. Teprve když orgány sociálně-právní ochrany

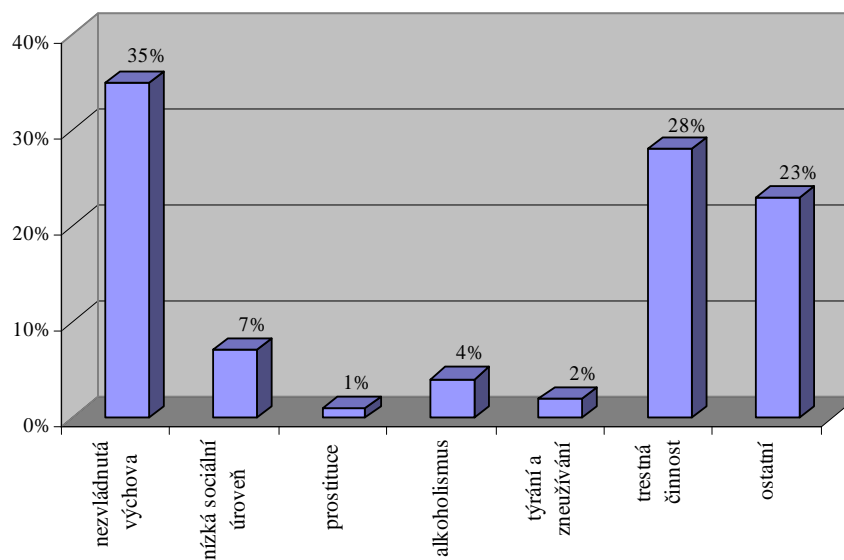
pojmu podezření na ohrožování mravní výchovy či zanedbání péče, zabývají se podstatou vzniku problému a věc mohou řešit umístěním dítěte do dětského domova.

Předpoklad, že ve výběrovém vzorku se vyskytují i další příčiny pro odebrání dětí z péče rodičů, se potvrdil. Ostatní příčiny byly analyzovány u 18% respondentů.

Na všechny důvody je dále nutné v uplynulých desetiletích nahlížet pod vlivem sociálních, kulturních a politických změn v našem státě. Některé z uvedených příčin v sobě mohou zahrnovat další možnosti zkoumání konkrétních deficitů, které přímo vedly k odebrání dětí z rodinného prostředí. Proto se interpretace výsledků následně zaměří na vývojové změny ve vybraných obdobích a poté se bude příčinami zabývat jednotlivě z hlediska četnosti zastoupených nedostatků.

3.5.1 Příčiny nařizování ústavní výchovy v 80. letech 20. století

Graf č. 2: Příčiny nařizování ústavní výchovy v 80. letech 20. století

V 80. letech 20. století byla nejčastější příčinou umístění dětí z výběrového vzorku **nezvládnutá výchova**. Vyskytovala se ve 35% všech analyzovaných dokumentů. Týkala se převážně špatné péče ze strany rodičů.

Trestná činnost činila 28%. V 80. letech minulého století byli rodiče nejčastěji odsuzováni pro trestný čin příživnictví.

23% čítají **ostatní příčiny**, jenž jsou z velké části tvořeny dočasnými pobyty dětí v zařízeních na základě žádosti rodičů. Častým důvodem v této době bylo i svévolné opuštění dětí a ponechání u příbuzných či známých. Ti nebyli schopni dlouhodobou péči o nezletilé řádně zajistit, proto se uchýlili k řešení situace umístěním dětí do ÚV.

Zbylé příčiny a jejich nižší procentuelní zastoupení mohou vyplývat ze situace v období socialismu. Jelikož komunistický režim deklaroval práci pro všechny a pracující lid měl v plné míře zajištěny základní lidské potřeby, **nízká sociální úroveň** se 7% nebyla ve výběrovém vzorku obvyklým důvodem pro odebrání dětí z rodiny. Prostituci stát netoleroval a její provozování se stejně jako příživnictví trestalo vězením.

Alkoholismus je specifický problém, který se jako primární příčina pro nařízení ústavní výchovy obtížně vyhodnocuje. Během analýzy rozsudků se u rodin dětí z výběrového vzorku velmi často objevovaly problémy s alkoholem. Proto pokud byl alkoholismus jako příčina selhání rodičovské péče vyhodnocen 4%, znamená to, že touha pít stála na předním

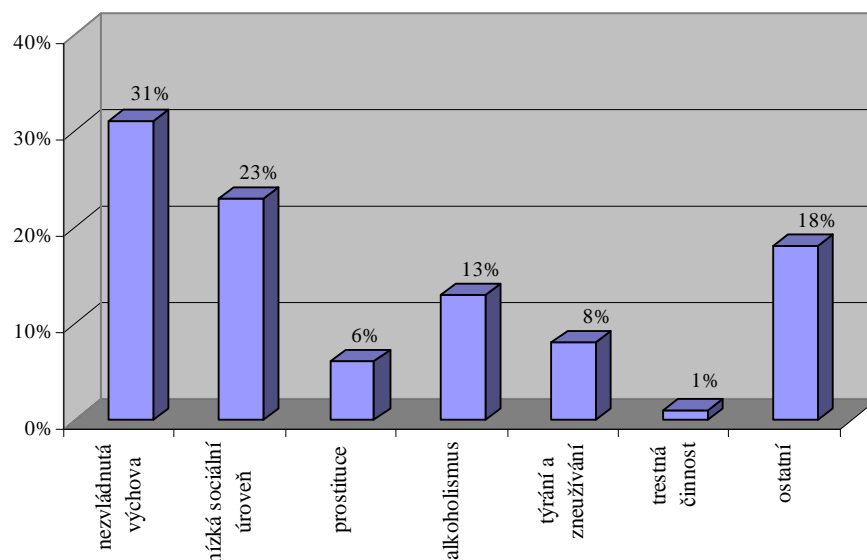
místě před fungováním rodiny. Veškeré příjmy šly na pořízení alkoholických nápojů, děti byly často ponechávány bez dozoru a tyto problémy zaznamenali i lidé z okolí dotčených rodin. Drogová závislost se u rodičů vyskytovala velmi zřídka, což mohlo být dáno ztíženými možnostmi drogu si obstarat.

Týrání a zneužívání dětí v rodinách je, jak již bylo uvedeno, latentní hrozba, která v 80. letech 20. století představovala pouze 2% ze všech důvodů k nařízení ústavní výchovy.

Předpoklad, že v 80. letech 20. století byla u čtvrtiny dětí příčinou umístění do ústavních zařízení trestná činnost rodičů, kteří byli odsuzováni za trestný čin příživnictví, se zcela potvrdil. Příživnický způsob života se vyskytoval ve většině případů odsouzených a týkal se 28% respondentů.

3.5.2 Příčiny nařizování ústavní výchovy v 90. letech 20. století

Graf č. 3: Příčiny nařizování ústavní výchovy v 90. letech 20. století

Nezvládnutá výchova v 90. letech 20. století je opět mezi příčinami nařizování ústavní výchovy ve výběrovém vzorku nejčetnější. Představuje 30% ze všech analyzovaných dokumentů. 90. léta minulého století vnesla do pojmu nezvládnuté výchovy nové prvky. Mezi dětmi ve výběrovém vzorku se stále častěji vyskytují jedinci s poruchami chování, které pramení z nezájmu rodičů o výchovu. Po listopadové revoluci se rodiče chopili příležitosti k podnikání a kromě svých obchodních aktivit neměli na nic jiného čas. Děti si proto volné chvíle organizovaly samy a toulaly se s partou vrstevníků.

Na druhém místě se výrazně zvedl podíl dětí odebraných z rodin kvůli **nízké sociální úrovni** (23%). To lze vysvětlit pádem komunistického režimu a zrušením požadavku na plnou zaměstnanost všech občanů. Ti, kdož v období socialismu byli nuceni pracovat, najednou měli možnost výběru. V našem státě výrazně vzrostla nezaměstnanost, jenž se dále prohlubovala s rozpadem státních podniků. Vedle rodin, které dlouhodobě patřily mezi problémové, se ve výběrovém vzorku objevují rovněž rodiny do té doby žijící spořádaným životem.

V 90. letech se proto množí žádosti rodičů na dočasné umístění dítěte do ústavní výchovy za účelem uspořádání nepříznivých životních podmínek. Nejčastěji asi spojené se ztrátou příjmů v období hledání nového zaměstnání. Prognózy těchto dětí byly ovšem příznivé, v zařízeních nestrávily dlouhou dobu.

Ostatní příčiny, které se vyskytují ještě v 18% případů, jsou stále nejvíce tvořeny z dobrovolných pobytů na základě dohody rodičů a zařízení po dobu léčby v nemocnici. Vedle dočasného umístění dětí má své zastoupení také častý nezáměr rodičů. Je spojen s možností vycestovat za hranice a ponecháním dětí u jiných rodinných příslušníků, zejména prarodičů. Typickým koncem pak je soudní nařízení ústavní výchovy, neboť prarodiče ze zdravotních důvodů nemají dostatek sil na výchovu, a rodiče o sobě již dlouhou dobu nedali nikomu vědět.

V 90. letech 20. století výraznou měrou roste počet rodičů **závislých na alkoholu a stále častěji také na drogách**. Abúzus alkoholických i jiných návykových látek rodičů se jako primární příčina nařízení ústavní výchovy vyskytuje u 13% umístěných dětí. Otevírá se drogový trh a lidé mají větší možnost výběru. Jelikož se zvolená zařízení nacházejí v Ústeckém kraji, i dostupná vzdálenost na hranice s Německem jistě hraje nemalou roli.

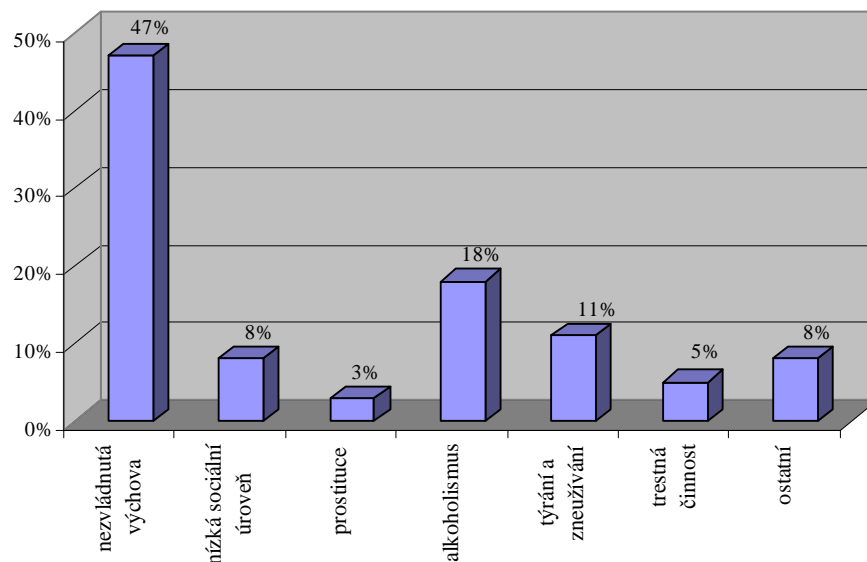
Také nárůst **prostituce** na celkových 6% je spojen s přílivem německých turistů do naší země. Vzniká fenomén zvaný „sexuální turismus“, který lze chápat jako cílené vyhledávání prostitutek za účelem uspokojení.

Týrání a zneužívání dětí se lépe daří podchytit, protože se veřejnost s daným problémem může seznámit prostřednictvím zahraničních zkušeností. Ač se vyskytuje u 8% analyzovaných případů, stále lze tento počet považovat za nízký.

Trestná činnost uzavírá seznam příčin s 1% zastoupením, a to zejména z toho důvodu, že byl zrušen trestný čin příživnictví.

3.5.3 Příčiny nařizování ústavní výchovy od roku 2000 do současné doby

Graf č. 4: Příčiny nařizování ústavní výchovy od r. 2000 do současné doby

Nezvládnutá výchova figuruje od roku 2000 do současné doby v již 47% případech z výběrového vzorku. V analyzovaných soudních rozsudcích převažuje nedostatečná péče ze strany rodičů, zanedbání základních potřeb dětí a špatné výchovné přístupy. S účinností zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, dochází v praxi ke zkvalitnění spolupráce mezi sociálními pracovníky z OSPOD a problémovými rodinami. Situace v rodině je sledována formou soudem nařízeného dohledu. Ten spočívá v pravidelných návštěvách rodin a sledování prospěchu a vývoje dítěte. Teprve když veškeré snahy selžou a rodiče přímo ohrožují své dítě na životě, je nařízena ústavní výchova.

Ve vybraných dětských domovech ovšem vzrůstá také podíl dětí a mladistvých s vážnými poruchami chování, které se projevují zvýšenou agresivitou vůči ostatním vrstevníkům i vůči autoritám, šikanováním, experimentováním s drogami, pácháním trestné činnosti již od útlého dětského věku aj. Smutným faktem zůstává, že mnozí z těchto svěřenců nemají dávno v dětských domovech být, protože jejich asociační chování naplňuje požadavky pro přemístění do dětských domovů se školou, resp. výchovných ústavů. Přesto jsou zařazeni do běžných rodinných skupin a pokračují ve svém patologickém jednání, které vedle útěků či páchání kriminality, může (a dnes to není žádnou výjimkou) vyvrcholit až brutálním napadením vychovatelů.

Alkoholismus a zneužívání jiných návykových látek u rodičů jako důvod pro odebrání dítěte z rodiny dosáhl od roku 2000 na 18% případů.

Zvýšil se také počet dětí odebraných z rodin v důsledku ***týrání a zneužívání*** (11%). Nárůst objasněných týraných a zneužívaných dětí může být spojen s účinností výše uvedeného zákona, z něhož vyplývá povinnost všech osob upozornit na jakékoliv podezření z nevhodného zacházení s dítětem.

Zajímavý je pokles počtu dětí přicházejících do sledovaných zařízení z rodin ***s nízkou sociální úrovní***. Oproti 90. létům minulého století činí jen 8%.

Spolupráce s rodinami žijícími v neutěšených bytových podmínkách může být (a často také je) před odebráním dětí účinně realizována jejich dočasným pobytem v azylových zařízeních. Pobyt je však omezen pouze na určitou dobu, po kterou by rodiče měli projevit co nejvíce snahy na obstarání nového bytu a získání vhodné práce. Pokud tak neučiní, dochází nad dětmi k nařízení ústavní výchovy.

Stejně procentní zastoupení jako nízká sociální úroveň mají rovněž ***ostatní důvody***, tedy 8%.

V roce 2002 vstoupil v platnost zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů. S jeho vstupem do praxe již v dětských domovech, ani v jiných zařízeních pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy neprobíhají dočasné pobyty dětí. Ty jsou, jak vyplývá ze zákona, na základě předběžného opatření, realizovány pouze v diagnostických ústavech.

Ostatní důvody pro nařizování ústavní výchovy ve výběrovém vzorku dětských domovů proto od r. 2000 nejčastěji zahrnují zdravotní stav dětí (resp. jejich postižení), dlouhodobě nepříznivý zdravotní stav rodičů (např. různá psychická či psychiatrická onemocnění), selhání pěstounské péče a nezáměr rodičů.

Trestná činnost se vyskytuje v 5% analyzovaných rozsudků a ***prostituce*** matky u 3% umístěných dětí.

Předpoklad, že od roku 2000 do současné doby figuruje nízká sociální úroveň rodiny jako důvod pro nařízení ústavní u většiny umístěných dětí, se nepotvrdil. Nevyhovující bytové podmínky a nedostatečné materiální zabezpečení rodiny se vyskytuje u 8% respondentů.

3.5.4 Analýza jednotlivých příčin

Interpretace výsledků získaných průzkumem se dále bude zabývat jednotlivými příčinami a jejich konkrétními důvody, jak již bylo v průběhu práce naznačeno.

Pro orientaci ve zpracování výsledků je na tomto místě potřeba upozornit čtenáře, že dosavadní zjištění vycházela z celkové analýzy, tedy ze 3000 úředních dokumentů. Nyní budou příčiny popsány samostatně, proto součet konkrétních důvodů tvoří 100% sledované příčiny.

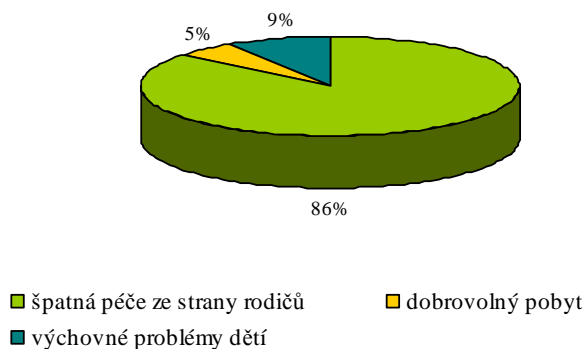
1. Nevládnutá výchova

Tabulka č. 2: Konkrétní důvody nevládnuté výchovy

špatná péče, ponechání dětí bez dozoru, nespolupráce s lékaři, školami, nezáměr	941	86%
dobrovolný pobyt	59	5%
poruchy chování u dětí	102	9%
celkem	1102	100%

Z celkového počtu 3000 analyzovaných dokumentů se příčina nevládnuté výchovy objevila v 1102 případech dětí z výběrového vzorku. Zastoupení konkrétních nedostatků nevládnuté výchovy znázorňuje graf č. 5.

Graf č. 5: Konkrétní důvody nevládnuté výchovy

Špatná péče rodičů tvořila 86% důvodů nevládnutí výchovy. **Poruchy chování u dětí** se jako primární důvod vyskytovaly u 9% respondentů. Pod **dobrovolné pobyty**, které dosáhly

na 5%, se dají zahrnout situace, kdy rodiče požádali sami o umístění dítěte, neboť se jim podmínky v rodině jevily nezvladatelné.

Ke vzniku problému nezvládnuté výchovy docházelo u výběrového vzorku dětí zejména proto, že součástí anamnéz rodičů byla častá zkušenost s kolektivním zařízením v období dětství, či zkušenost s výkonem trestu odnětí svobody. Objevovale se rovněž neschopnost rodičů zvládat požadavky na výchovu dětí, neboť se sami jeví jako nezralé osobnosti nebo založili rodinu nedobrovolně či v nízkém věku. Nezvládnutá výchova dále také souvisela s rozpadem rodičovských vztahů, kdy po dlouhodobém soužití partnerů zbyl na výchovu dětí jen jeden z nich.

Pokud byly děti do dětských domovů umístěny kvůli poruchám chování, zpravidla se jejich problémy nadále vyskytovaly i po nařízení ústavní výchovy. Výjimkou u těchto dětí nejsou opakované hospitalizace v dětských psychiatrických léčebnách či jejich následné přemístění do jiného vhodného typu zařízení – DDŠ či VÚ.

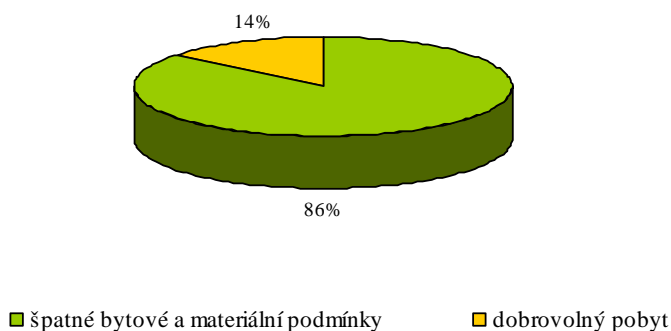
2. Nízká sociální úroveň

Tabulka č. 3: Konkrétní důvody nízké sociální úrovně

špatné bytové a materiální podmínky	296	86%
dobrovolný pobyt	48	14%
celkem	344	100%

Nízká sociální úroveň rodiny, která byla primární příčinou pro nařízení ústavní výchovy, se vyskytovala v 342 případech dětí z výběrového vzorku. Grafické znázornění důvodů nízké sociální úrovně ukazuje graf č. 6.

Graf č. 6: Konkrétní důvody nízké sociální úrovně

Špatné bytové a materiální podmínky rodin sledovaných ve výběrovém vzorku, které činily 86% nízké sociální úrovně, vyplývaly zejména z nezaměstnanosti rodičů a závislosti na sociálních dávkách. Uspokojování potřeb v rodinách přesto nedosahovalo hranice státem garantovaného minima. Svoji nepříznivou situaci často řešili společným bydlením s dalšími rodinnými příslušníky. Obývali malé prostory, nedostatečně vybavené nábytkem, bez teplé vody, zdroje energie a topení. Celková hygienická úroveň byla velmi nízká, děti neměly mnohdy zajištěn pravidelný přísun jídla. Nevyvážená strava a deficit některých vitamínů mohl způsobit různá onemocnění (chudokrevnost, křivice).

Typická byla dále neschopnost rodičů trvale žít na jednom místě. Docházelo k častému stěhování, hledání vhodného místa, děti zameškávaly povinnou školní docházku. Jejich zdárný vývoj, prospěch a adekvátní péči kontrolovaly orgány sociálně-právní ochrany. Soudem stanovený dohled měl rodičům zajistit prostor, aby se osvědčili. Ve spolupráci s OSPOD mohli hledat vhodné zaměstnání či řešit bytové problémy. Pokud však dlouhodobě nepříznivé životní podmínky ohrožovaly zdravotní stav dětí a nevykazovaly známky zlepšení, došlo zpravidla k nařízení ústavní výchovy.

K další prognóze rodin s nízkou sociální úrovní lze u pozorovaného vzorku konstatovat, že pokud vznik problémů vyplýval z neosvojení si pracovních rolí, ani po odebrání dětí se situace zpravidla nezměnila. Rodiče se adaptovali na dlouhodobě špatné životní podmínky, ve kterých byli schopni přežívat, a o děti bylo spolehlivě postaráno v ústavech. Při rozhovorech s těmito dětmi se ovšem velmi často objevovaly prvky převzetí modelů z rodiny, neboť se opakovaně vyjadřovaly k tomu, že rovněž ony nebudou po opuštění dětského domova pracovat.

3. Závislost na alkoholu a jiných návykových látkách

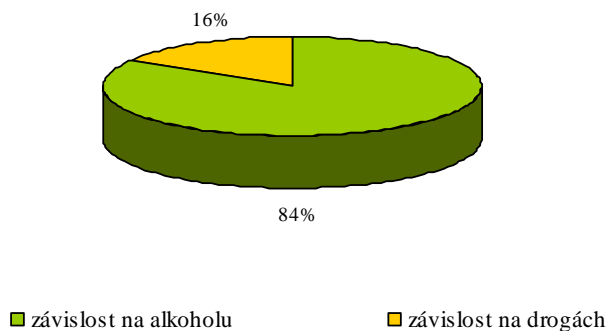
Tabulka č. 4: Zastoupení závislostí u rodičů

závislost na alkoholu	256	84%
závislost na drogách	49	16%
celkem	305	100%

Zneužívání alkoholických a jiných návykových látek vedlo k odebrání dětí z péče rodičů celkem v 305 případech. Zastoupení jednotlivých problémů zobrazuje graf č. 7.

Graf č. 7: Zastoupení závislostí u rodičů

Alkoholismus u rodičů tvoří 84% problému zneužívání návykových látek, jenž vedlo k nařízení ústavní výchovy. **Problémy s drogami** se vyskytují v 16% případech závislých osob odpovědných za výchovu.

Konzumace alkoholu je v naší společnosti častým a tolerovaným jevem. Přestože je alkohol označován jako nebezpečná droga, je velmi lehce dostupný. Samotný alkoholismus se jako primární příčina odebrání dítěte z rodiny ve vybraném vzorku nevyskytuje. Nikoho nepohoršuje, že děti jsou pravidelnými svědky chování opilého tatínka nebo maminky, pokud navenek rodina vypadá funkční. Teprve když jde ruku v ruce s fyzickým týráním nebo hrubým zanedbáváním péče, zaměřuje se na něj i pozornost širšího okolí. Také v soudních rozsudcích se zmínka o problémech s alkoholem vyskytuje jen jakoby okrajově, spíše se poukazuje na nezvládnutou výchovu, ke které ovšem dochází právě v důsledku závislostí.

Naopak, abúzus drog budí zájem vyšší a toxikomani jsou ve společnosti více perzekuováni. Přitom ovšem dopady na děti jsou v obou případech stejné – vždy existuje reálná hrozba, že se u nich mohou objevit podobné předpoklady a sklony. Jsou vystaveny pokušení a často s braním experimentují v nízkém věku.

Zkušenosti s drogami se v rodinných anamnézách u výběrového vzorku dětí začaly hojněji vyskytovat od 2. poloviny 90. let a postihovaly především věkově mladší rodiče. U matek mohly souviset s vykonáváním prostituce za účelem přivýdělku na obstarání potřebné dávky či sex mohl sloužit jako přímá platba. Není výjimkou, že se děti stávaly aktivními pozorovateli aplikace drog do těla rodičů.

Další sekundární příčinou vedle týrání či neadekvátní péče, která vyplývá z uvedených závislostí, je celková nízká sociální úroveň rodiny. Děti trápí psychicky i fyzicky, neboť všechny finance jsou určeny na sehnání potřebné látky.

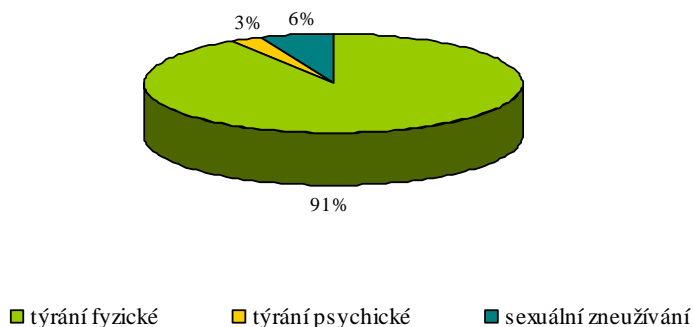
5. Týrání a zneužívání

Tabulka č. 5: Konkrétní formy týrání a zneužívání

týrání fyzické	169	91%
týrání psychické	5	3%
sexuální zneužívání	11	6%
celkem	185	100%

Týrání a zneužívání se objevuje u 185 respondentů z celkového počtu analyzovaných dokumentů. Graf č. 8 ukazuje četnost konkrétním forem.

Graf č. 8: Konkrétní formy týrání a zneužívání

Fyzické týrání, jehož příznaky jsou nejlépe pozorovatelné, je nejčastější formou týrání u dětí z výběrového vzorku a zaujímá 91%. **Sexuálním zneužíváním** bylo ohroženo 6% umístěných. **Psychické týrání** bylo shledáno u 3% dětí. Zpravidla bylo spojeno s výskytem psychické poruchy u rodičů.

Z hlediska odhalování týrání a zneužívání je nezbytná spolupráce s veřejností. Na případy ohrožených dětí nejčastěji upozorňují učitelé ve školách, ošetřující lékaři, kamarádi či sousedé. Významný posun je ovlivněn také fungováním linek bezpečí. Včasná diagnostika vždy může zabránit tomu, aby se děti nedostávaly do DD pozdě a již značně narušené.

U dětí z výběrového vzorku byli agresory v rodině převážně otcové, resp. „nevlastní otcové“, žijící s matkami v družském vztahu. Zejména v poslední sledované dekádě lze zaznamenat zlepšení v řešení daných problémů, neboť se OSPOD již nebrání podávat na agresivního rodiče trestní oznámení. Zpravidla bývají otec či matka za tento trestný čin odsouzeni a zbaveni rodičovských práv. S ohledem k věku dítěte se následně hledají možnosti umístit jej do některé z forem náhradní rodinné péče a zajistit mu tak lepší budoucnost.

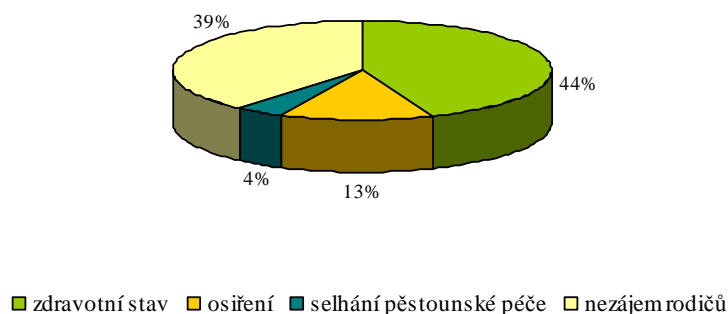
6. Ostatní příčiny

Tabulka č. 6: Konkrétní důvody zahrnuté do ostatních příčin

zdravotní stav	236	44%
osiření	70	13%
selhání pěstounské péče	22	4%
nezájem rodičů	207	39%
celkem	535	100%

Ostatní příčiny, mezi nimiž se vyskytly čtyři nejčastěji zastoupené důvody pro nařízení ústavní výchovy, se objevily v 535 analyzovaných dokumentech. Podíl jednotlivých důvodů znázorňuje graf č. 9.

Graf č. 9: Konkrétní důvody zahrnuté do ostatních příčin

Zdravotní stav zahrnuje problémy jak na straně dětí, tak na straně rodičů. Konečný výsledek, že tedy tvoří 44% ostatních důvodů, neznamená, že se týká pouze zdravotního postižení. Ba naopak. Jak již bylo uvedeno, zejména v 80. letech a v první polovině 90. let 20. století je nejčastěji zastoupen dobrovolnými pobyty vyplývajícími z nutnosti zákonných zástupců podstoupit hospitalizaci v nemocnici.

Integrace insuficientních dětí do dětských domovů se ve větší míře prosazuje až s účinností zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů. Přesto jejich setrvání v dětských domovech závisí na stupni a míře postižení a schopnosti zvládat více méně samostatně běžné denní úkony. Vyhledky zdravotně znevýhodněných dětí z výběrového vzorku na návrat do rodiny jsou v posledních letech bohužel velmi malé. A naděje je tím mizivější, čím je rozsah

postižení vážnější či viditelnější. Myšlenka umístit je do ústavní péče totiž zpravidla vychází ze svobodného rozhodnutí rodičů, a to mnohdy krátce po narození miminka. Proto po přemístění do dětských domovů nemusí mít již delší čas žádný kontakt se svými blízkými a bývají navrženi do registru dětí vhodných pro náhradní rodinnou péči.

Pokud je zdravotní stav posuzován z hlediska celkového počtu analyzovaných dokumentů, dosahuje 8% u všech dětí z výběrového vzorku.

Nezájem rodičů má mezi příčinami své trvalé zastoupení a v podstatě nekolísá, neboť není ovlivněn sociálně kulturně politickými činiteli. V provedeném průzkumu čítá 39% ostatních příčin. Jeho vznik může být podmíněn celou řadou faktorů, od nepřipravenosti na rodičovskou roli, neschopnosti poskytnout dítěti vše potřebné, až po nevytvoření si vzájemných pout či vzniku problémů v různých etapách vývoje dítěte.

V celkovém zastoupení sledovaných příčin se nezájem rodičů dotýká 7% dětí.

Osiření či úmrtí osoby, která bezprostředně zajišťovala péči o dítě, postihlo 13% případů zařazených mezi ostatní příčiny. Výchovu nezletilých dětí nejčastěji přebírají prarodiče, zletilí sourozenci nezletilých dětí nebo sourozenci rodičů, a to bez nařízení ústavní výchovy, žijí-li ve stabilně vhodných podmínkách.

V praxi však často dochází k nařízení ústavní výchovy, která může trvat krátce, neboť se v přímé blízkosti osiřelého dítěte žádní příbuzní nevyskytují. Rodina totiž střídá často místa svého pobytu a je někdy obtížné původní kořeny dohledat. Dítě si samozřejmě musí vztahy s novými příbuznými, které mnohdy dlouhá léta nevidělo, vybudovat. A ne vždy dojde k vzájemnému spříznění.

Sirotci jsou zpravidla do registru dětí vhodných pro NRP zařazeni krátce po umístění do dětských domovů. Z celkového počtu analyzovaných dokumentů tvoří 2% dětí.

Selhání pěstounské péče byl jako důvod pro nařízení ústavní výchovy pozorován ve 4% případů ostatních příčin. Systém výběru zájemců o zprostředkování NRP v naší zemi je mnohdy pro čekatele zoufale dlouhý, demotivující, psychicky i fyzicky náročný. Má svoje slabé i silné stránky a jistě je stále co zlepšovat. Hodnocení funkčnosti systému náhradní rodinné péče ovšem není předmětem práce, proto lze jen konstatovat, že mezi dětmi ze sledovaného vzorku tvoří selhání pěstounské péče necelé 1% umístěných.

3.6 *Shrnutí výsledků a diskuse*

Následující kapitola se zabývá shrnutím výsledků získaných průzkumem a jejich komparací se statistikami z odborné literatury.

Samotnému srovnání výsledků předchází představení nové rodinné alternativy ústavní péče, která na našem území funguje od roku 2000, spojená s krátkou diskusí na téma „klokánky versus dětské domovy“, jak již bylo naznačeno v cílech práce.

Klokánek je projekt Fondu ohrožených dětí (FOD). Jeho obecným cílem je podle stanov občanského sdružení změnit dosavadní nevyhovující systém ústavní výchovy a nahradit jej v co největší míře přechodnou rodinnou péčí. Dítě je v Klokánku umístěno po dobu vyřešení či zlepšení situace v rodině, nebo než je pro něj nalezena trvalá náhradní rodina. Stanovy fondu jsou dostupné z webových stránek: <http://www.fod.cz/>.

FOD se jako pověřená osoba řídí zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Mezi jeho základní činnosti patří především vyhledávání týraných, zneužívaných, zanedbávaných i jinak sociálně ohrožených dětí. Těm poskytuje ve spolupráci s příslušnými státními orgány či jinými institucemi potřebnou pomoc. Všestranně podporuje rozvoj náhradní rodinné péče, zejména pěstounské péče u dětí, pro které se obtížně hledá náhradní rodina.

„Klokánek“ je interní pojmenování zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Nastoupit k pobytu lze tedy ihned, bez předchozího souhlasu rodičů, a to až do doby, než je rozhodnuto o předběžném opatření. Nespornou výhodou zařízení je skutečnost, že nestanovuje věkový limit pro přijetí. Proto zajišťuje péči již od novorozeneckého věku a nemusí docházet k přerušení sourozeneckých vazeb, jako v případě nařízení ústavní výchovy u dětí mladších tří let. Sourozenci přicházejí přímo z rodiny, bez předchozího pobytu v diagnostických ústavech. Péči o ně lze provozovat buď přímo v rodinách zaměstnanců nebo jako střídavou péči dvou stabilních „tet“. V „klokání“ rodině žijí společně tři až čtyři děti, více jen v případě sourozenců. Zaměstnanci s nimi v bytě tráví všechnen čas, tedy i v noci, a svou přítomností poskytují svěřencům pocit jistoty a bezpečí.

Výhody, jak jsou popsány výše, lze z hlediska zachování co nepřirozenějších podmínek pro děti, považovat za velmi přínosné. Zejména péče od raného věku je mezník, kterým by se do budoucna měli zákonodárci zabývat, a sloučit kompetence odpovědných ministerstev do jednoho centrálního. Fungování Klokánku jako nové formy ústavní péče přináší mnoho dobrého a čerpá zkušenosti ze zahraničních modelů (např. z Velké Británie,

kde nejsou děti do 10 let vůbec umísťovány v péči zařízení). FOD, zastoupený JUDr. Marií Vodičkovou, se v médiích často nechává slyšet, jak nevyhovující je současný systém ústavní výchovy. Dlužno říct, že jeho kritika je v lecčems oprávněná. Ale na nedostacích, vázaných zákonem, se postupně pracuje. Možná právě proto, že se jedná o státní instituce, a nikoliv občanská sdružení, která si stanovy navrhuji sama, trvá změna déle, než je všem milé. Pokud ovšem FOD nesouhlasí s existencí dětských domovů jako zcela nevyhovujících zařízení, je potřeba sebereflexi uplatňovat i ve vlastních řadách.

Základním prohrěškem FOD jsou požadavky kladené na zaměstnance, jenž vykonávají přímou péči o děti. Absence nároku na potřebné vzdělání, tedy obecně pedagogického, ale spíše speciálně-pedagogického, neboť se jedná o děti se speciálními potřebami, je nepochopitelná. Odborná kvalifikace se jeví o to více žádoucí, že děti nejsou před vstupem do Klokánku diagnostikovány v DÚ. Pouze dobrá psychická způsobilost zaměstnance nedokáže pomoci v případě těžkého zdravotního postižení či agresivního chování mladistvého, který ohrožuje na životě děti i dospělé. Proto dochází stále častěji k následnému přemísťování problémových jedinců do zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy.

Dalším problémem jsou nejednotná pravidla, kterými se fungování zařízení řídí. Protože Klokánek spadá do oblasti sociálně-právní ochrany, tedy do působnosti MPSV, na celkovou úroveň odvedené práce nejsou kladeny takové požadavky, jako na dětské domovy v resortu MŠMT. Pro zjednodušení lze říci, že režim v Klokánku se opravdu více přibližuje rodinným modelům. Ale jen a pouze z toho důvodu, že není vázán tolika normami a předpisy a není podrobován neustálým kontrolám a tlakům ze strany školních inspekcí, krajů, atd.

Pro úspěšný vývoj ústavní výchovy je v současné době vhodná existence obou těchto typů zařízení. Ovšem podmínkou je účinná spolupráce, nikoliv obhajování své činnosti na úkor druhých. Tam, kde dnes dětské domovy nemohou zajišťovat adekvátní péči (např. z hlediska zmíněného věkového limitu), by měly vycházet vstříc právě nestátní organizace. S politováním lze říci, že dětí odebraných z původních rodin je stále velmi mnoho, čili není potřeba o ně „bojovat“. Situaci by více prospěla výměna zkušeností, rad a hledání společných cest k vytvoření modelu, který na odborné úrovni poskytne ohroženým dětem takové zázemí, jenž budou moci v pravém slova smyslu označit za svůj domov.

3.6.1 Komparace výsledků

Z celkového počtu 20 000 dětí umístěných do všech typů ústavů v ČR, zajišťují školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy péči o téměř 40% dětí bez rodinného zázemí. V současné době spravuje MŠMT na našem území 225 zařízení o kapacitě 8 237 lůžek, kdy průměr umístěných v jednom ústavu činí 37 dětí (Pilař, 2008, s. 22).

Sledování příčin nařizování ústavní výchovy u dětí svěřených do všech DD v naší republice by si zasloužilo samostatnou studii. Nejčastěji jsou problémy v rodinách ovlivněny multifaktoriálně. Rozhodně již dávno neplatí, že hlavním důvodem pro umístění je *osiření* (jednostranné i oboustranné). Počet dětí, které ztratily své rodiče úmrtím, byl v bakalářské práci zjištěn u 2% respondentů. Stejně údaje uvádí také Matějček (1999, s. 31).

Nezvládnutá výchova se stává aktuálním problémem vyžadujícím zvýšenou pozornost celé společnosti.

Vocilka (1999, s. 32), vycházejíc z výzkumu Zieglerové, která v roce 1997 realizovala longitudinální šetření v DD internátního typu s cílem zjistit nejčastější důvody pro umístění, uvádí, že předpoklad vysokého procenta dětí odebraných v důsledku této příčiny se potvrdil. Tvořily 47% z celkového počtu respondentů.

Škoviera (2007, s. 44) odkazuje na průzkumy diplomových prací dvou studentů, kteří zjistili, že mezi třemi sty dětmi z dětských domovů na území celého Slovenska se v roce 2006 vyskytovalo 195 jedinců zanedbávaných ze strany rodičů, vyjádřeno v procentech 65%!

Fond ohrožených dětí nahlíží na příčinu, podobně jako obsahová analýza v bakalářské práci, z několika konkrétních hledisek. V roce 2007 se zanedbání péče objevuje u 19% dětí, výchovné problémy u 13% a útky u 3% nově přijatých (<http://www.fod.cz/>). V konečném součtu tedy nezvládnutá výchova tvoří 35% problémů umístěných (*graf znázorňující hlavní důvody svěřením nově přijatých dětí do Klokánků je součástí příloh*).

Nezvládnutá výchova byla v průzkumu bakalářské práce vyhodnocena jako nejčastější příčina ve všech sledovaných obdobích. V celkovém počtu analyzovaných dokumentů tvořila primární příčinu u 37% respondentů. Od roku 2000 do současné doby se výsledek získaný průzkumem plně shoduje s výzkumem Zieglerové (In Vocilka, 1999, s. 32), neboť problém nezvládnuté výchovy byl analyzován ve 47% případů.

Liga lidských práv ve své zprávě uvádí, že je v České republice ze *sociálních důvodů* odebráno více než 50% dětí (Bittner, 2007, s. 30). Dle jejího návrhu k vyřešení zmíněného problému postačí zakotvit v právním řádu ČR výslovnou *nemožnost nařízení ústavní výchovy pouze ze sociálních důvodů*, a to v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů. Za sociální důvody však považuje zejména nedostatečné bytové nebo majetkové poměry rodičů.

Přitom je potřeba důsledně oddělovat statistiky z jednotlivých zařízení a brát v úvahu všechny informace, které jsou veřejnosti k dispozici.

Kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti do 3 let ve správě Ministerstva zdravotnictví ČR přijímají děti ze zdravotních i sociálních důvodů či jejich kombinací. V roce 1995 bylo do obou typů zařízení ze sociálních důvodů přijato 51,8% dětí (Matějček, 1999, s. 40). Podle údajů za rok 2001 se podíl umístěných zvýšil na 60,3% (Kovařík, 2004, s. 118) a v roce 2003 činil 56% (Kovařík, 2004, s. 119). Sociální důvody i nadále přetrvávají u více než poloviny dětí, kdy v roce 2006 představovaly 55% nově přijatých (ÚZIS, 2007, s. 1).

Výčet sociálních důvodů ovšem uvedení autoři neomezují jen na nedostatečné bytové podmínky, ale řadí sem dále: psychickou deprivaci, zanedbanost, týrání a zneužívání, špatné výchovné působení, nedostatečnou péči; tedy vše, co vede k ohrožení zdárného vývoje dítěte. Lze sem zařadit také socio-kulturní handicap, konkrétně zvýšené procentní zastoupení romských dětí, které v roce 1995 představovaly 28% (Matějček, 1999, s. 40), v roce 2000 dosáhly na 25,8% (Svobodová, 2002, s. 16) a v roce 2006 tvořily 21% všech přijatých do KÚ (ÚZIS, 2007, s. 2).

V dětských domovech v resortu MŠMT se nízká sociální úroveň (vzniklá v důsledku rozpadu rodiny, její nefunkčnosti, ekonomických problémů aj.) svojí četností vyskytuje až 5. v pořadí, a to po nezvládnuté výchově, zneužívání a týrání dětí, trestné činnosti rodičů a problémech s alkoholismem či jinými návykovými látkami. V současné době se navíc objevuje velmi často jako sekundární příčina umístění dětí do DD (Vocilka, 1999, s. 32).

FOD vykazuje za rok 2007 hmotnou nouzi u 13% nově přijatých a bytové problémy u 23% dětí (<http://www.fod.cz/>).

Výsledky průzkumu v bakalářské práci poloviční zastoupení dětí z rodin s nízkou sociální úrovní ve výběrovém vzorku nepotvrdily. A to ani přes stanovený předpoklad, že jelikož se jedná o rodiny z Ústeckého kraje postižené vysokou nezaměstnaností, bude jejich podíl od roku 2000 činit většinu případů. Nízká sociální úroveň se jako důvod pro nařízení ústavní výchovy objevila u 11% respondentů za celé sledované období, od roku 2000 do současné doby figurovala pouze v 8% analyzovaných dokumentů. To lze vysvětlit

skutečností, že polovina dětí, propuštěných v roce 2006 z KÚ, se vrací zpět do původní rodiny. Do DD na území celé ČR pak následně bylo přemístěno pouze 8% dětí (ÚZIS, 2007, s. 2).

Zdravotní stav dětí – zejména zdravotní postižení jako důvod pro umístění, bylo v roce 2000 sledováno u 36,2% dětí v českých dětských domovech a dalších 10,3% bylo smyslově a tělesně postižených. Mezi dětmi žijícími v DD je mnohem větší podíl postižených, než jaký najdeme v běžné populaci (Škoviera, 2007, s. 46).

Uvedený počet se jeví velmi překvapivě, neboť v KÚ byly v roce 2000 zdravotní důvody k umístění do ústavní péče zjištěny, v porovnání se školskými zařízeními, u 21% dětí – z toho 18,7% tvořily handicapované děti (Svobodová, 2002, s. 16), v roce 2003 jen u 11% případů (Kovařík, 2004, s. 119). V roce 2006 zdravotní problém dosáhl na 25% nově přijatých a zahrnoval komplikace na straně dětí i rodičů (ÚZIS, 2007, s. 1).

Pro objasnění vyššího podílu procentního zastoupení insuficietních dětí podle Škovier (2007, s. 46) je nutné podotknout, že autor zohledňoval i jedince, kteří si plnili povinnou školní docházku na speciálních základních školách nebo měli v šesti letech odklad školní docházky.

Ve školských zařízeních se ve výkonových výkazech zpracovávaných pro MŠMT sledují počty umístěných dětí, které jsou postiženy: mentálně, sluchově, zrakově, tělesně, ale také vadami řeči, vícečetnými vadami, vývojovými poruchami chování a učení, autismem. Z uvedeného výčtu poruch vyplývá, že v roce 2006 bylo u více než 50% dětí žijících ve školských zařízeních diagnostikováno alespoň jedno toto postižení (ÚIV, 2007, s. 5).

Lze proto konstatovat, že sledování handicapu u dětí a jeho četnost se u vybraných statistik značně liší, neboť každá z nich ve zdravotním postižení posuzuje odlišné deficity.

FOD přijal v roce 2007 do své péče z důvodu hospitalizace rodičů 9% dětí. O zdravotním postižení dětí se ve statistických údajích vůbec nezmiňuje (<http://www.fod.cz/>).

V bakalářské práci byl nepříznivý zdravotní stav analyzován v 8% všech případů za sledované období. Výsledek zahrnuje nejen problémy na straně dětí, ale rovněž komplikace u rodičů (pobyty v nemocnici, psychické onemocnění aj.). Na vývojové poruchy chování a učení u dětí není v průzkumu nahlíženo jako na postižení, ale byly vyhodnoceny zejména v rámci nezvládnuté výchovy.

Alkoholismus nebo drogová závislost u rodičů se objevuje stále častěji, neboť případů, kdy se novorozenci rodí s fetálním alkoholovým syndromem, dnes nejsou nijak

výjimečné. Tyto děti mají nižší porodní váhu, bývají nedonošené, mají drobná poškození mozku. V pozdějším věku jsou u nich pozorovány poruchy chování, zvýšená nemocnost a zdravotní postižení (Škoviera, 2007, s. 46).

Alkoholismus a drogová závislost je jako primární příčina nařízení ústavní výchovy v bakalářské práci zastoupena u 10% respondentů.

Klokánky přijaly v roce 2007 o jedno procento méně obdobně postižených dětí, tedy 9% (<http://www.fod.cz/>).

Týrání a zneužívání dětí se jako příčina umístění v kojeneckých ústavech objevovalo v roce 1995 u 5% dětí (Matějček, 1999, s. 40). Ze zprávy projektu *Proměna* vyplývá, že v průběhu roku 2000 byly do KÚ přijaty pouze 3% týraných (Svobodová, 2002, s. 16). Z uvedených výsledků je možné konstatovat, že podíl podchycených týraných dětí od narození se postupně snižuje a spíše se vyskytuje u dětí starších, které jsou v důsledku této příčiny umísťovány do dětského domova.

To potvrzují i údaje MŠMT, které týrání označuje za nejpatologičtější jev selhání péče rodičů, jímž je ohroženo téměř 20% dětí umístěných v ústavní péči – někdy společně se sourozenci a matkou. Nejčastější podoba je nepřiměřené trestání a psychická traumatizace (Pilař, 2008, s. 21).

Ve výběrovém vzorku v bakalářské práci se syndrom CAN týkal 6% analyzovaných dokumentů. Podobné procentní zastoupení, tedy 6% podezření z týrání a 2% podezření z pohlavního zneužívání, vykazovaly v roce 2007 rovněž statistické údaje Fondu ohrožených dětí (<http://www.fod.cz/>).

Trestná činnost rodičů je závažný problém, který by měl být v anamnézách důsledně sledován, zejména pokud v rodině vyrůstají nezletilé děti. Dysfunkční rodinné zázemí je podle kriminalistů jedna z hlavních sociálních příčin vzniku delikventního chování mladistvých.

Trestná činnost rodičů se ve zvýšené míře jako důvod pro nařízení ústavní výchovy vyskytovala do r. 1989, kdy v našem státě existoval trestný čin „příživnictví“. V současné době, ač by velká část rodičů umístěných dětí splňovala podmínku příživnického způsobu života, se již za nezaměstnanost či závislost na státních dávkách netrestá.

Kriminální chování rodičů vedlo v celkovém součtu analyzovaných dokumentů u 15% dětí z výběrového vzorku k nařízení ústavní výchovy. Poměrně vysoké procentní zastoupení

ovšem zahrnuje právě příživnictví v 80. letech 20. století. Po roce 2000 se již trestná činnost osob odpovědných za výchovu týkala pouze 5% případů odebrání dítěte.

V Klokánku bylo v roce 2007 kvůli výkonu trestu rodičů umístěno 11 svěřenců, což činí 2% z celkového počtu nově přijatých (<http://www.fod.cz/>).

Prostituce jako primární příčina nařízení ústavní výchovy se v bakalářské práci vyskytuje u 3% procent umístěných. Nízký počet lze vysvětlit skutečností, že pokud otěhotní žena živící se prostitucí, zpravidla se jedná o nechtěné těhotenství. V současné době, za vybudování baby-boxů či možnosti zanechat dítě v nemocnici okamžitě po porodu, mají nechtěná miminka nejlepší prognózy při nalezení náhradních adoptivních rodičů. Do dětských domovů se proto příliš často nedostávají.

4 ZÁVĚR

Bakalářská práce, jejímž cílem bylo analyzovat vývojové trendy v nařizování ústavní výchovy, se pokusila nastínit základní fungování systému péče o děti bez rodinného zázemí v České republice. Jelikož se jedná o obsáhlou problematiku a sledovat vývoj všech forem náhradní výchovy by vydalo na několik prací, hlavní zájem se soustředil na školská zařízení pro výkon ústavní výchovy v resortu MŠMT – dětské domovy.

Primární příčiny odebrání dítěte z rodiny se postupem času výrazně nemění. Mění se pouze četnost jejich výskytu v rodinných anamnézách, neboť jsou ovlivněny sociálně kulturními podmínkami v našem státě. Česká republika prochází několik posledních let obdobím zavádění trendů do všech forem ústavní péče. Progresivní vývoj se netýká jen dětských domovů, ale i věznic, domovů pro seniory a dalších. Spolupráce a výměna zkušeností s jinými evropskými státy významně přetváří tradiční modely ústavů. Život v nich se stále více přibližuje obvyklému rodinnému zázemí a změna prostředí již na člověka nepůsobí takovým negativním dojmem. Přesto ale současná situace na poli ústavních zařízení má svoje nedostatky. Stále je na čem pracovat, aby konečný výsledek byl v souladu s očekáváním celé společnosti a uspokojil všechny subjekty, které se podílejí na vytváření nových přístupů, ale i na jejich (mnohdy neobjektivní) kritice. Při přetváření ústavního prostředí zaměstnanci vycházejí z praktických osvědčených způsobů zacházení s klienty a v popředí jejich snažení stojí vždy individuální zájem umístěných.

Obsahová analýza sledovala důvody nařizování ústavní výchovy ve vybraných dětských domovech od 80. let 20. století do současné doby. Účelem průzkumu bylo v jednotlivých časových obdobích zaznamenat změny v důvodech pro odebrání dítěte z rodiny.

Z průzkumu lze konstatovat, že dlouhodobě nejzávažnější příčina, která se dnes týká téměř poloviny umístěných respondentů, je *nezvládnutá výchova*. Kořeny vzniku tohoto problému jsou hlubší. Pramení nejen z neschopnosti osob odpovědných za výchovu, ale rovněž souvisí se vzrůstajícím počtem výskytu poruch chování u dětí a mladistvých (zejména ADD a ADHD). Pod tlakem doby tak končí v dětských domovech i jedinci, kteří by dříve byli běžně zvladatelní v přirozeném rodinném prostředí.

Nařízení ústavní výchovy z důvodu *nízké sociální úrovně*, kvůli níž je Česká republika středem kritiky OSN a dalších organizací na ochranu práv, v konečném součtu získaných údajů nepředstavuje markantní problém. Společnost nabízí státní i nestátní síť zachytných

institucí, které jsou schopny krátkodobě vyřešit nevhodné bytové podmínky přijetím celé rodiny. Zda nezletilé děti nakonec skončí v ústavu či nikoliv, závisí především na úsilí rodičů opatřit si adekvátní zázemí za pomoci orgánů sociálně-právní ochrany. Přístup OSPOD k sanaci biologické rodiny je však stále ještě záležitostí individuální.

Mezi další časté příčiny nařizování ústavní výchovy ve výběrovém vzorku patřily: *prostituce, týrání a zneužívání, trestná činnost rodičů a jejich závislost na alkoholu či jiných návykových látkách*. Dle stanoveného předpokladu se však v dětských domovech vyskytují také děti ze sociálně-zdravotních důvodů: *zdravotní postižení, osiření, selhání pěstounské péče*. Konečně je potřeba říci, že ač se *prostý nezáměr* rodičů o výchovu vlastních dětí jeví mnoha lidem nepochopitelný, i tato skutečnost má v celkovém výsledku své poměrně vysoké procentní zastoupení a týká se 7% umístěných. Analyzovat vývojové trendy v uvedených důvodech se postupně může stávat složitější, neboť se stále častěji objevují společně. Nařízení ústavní výchovy je tedy v současné době ovlivněno multifaktoriálně.

Primárního cíle bakalářské práce, s ohledem na výše uvedené, bylo dosaženo. Rovněž účel průzkumu byl splněn. Jednotlivá časová období byla zasazena do kontextu politické i sociální situace ve státě a trendy v důvodech analyzovány pod vlivem probíhajících změn. Bylo provedeno srovnání průzkumu s celorepublikovými údaji zveřejňovanými v odborné literatuře. U některých příčin došlo k téměř stoprocentní shodě, což může mít určitou vypovídající hodnotu o získaných výsledcích ve vybraných dětských domovech.

Sledováním důvodů nařizování ústavní výchovy vyvstaly další otázky, jimž by mohla být věnována pozornost. Jak již bylo uvedeno, průzkum se zabýval převážně dětmi, které zpravidla samy neměly zásadní podíl na umístění do dětského domova. Nárůst problémového chování v posledních letech však může mít vliv na celkové budoucí rozmísťování dětí a možná i na vybudování nových, či reorganizaci a účelné zaměření některých stávajících zařízení. Existuje totiž velký počet těch, kdož svými projevy nesplňují požadavky pro výkon ústavní výchovy v dětských domovech, ale zároveň ještě nevyhovují kritériím ochranné výchovy. V praxi nedůsledné oddělování těchto dvou skupin ovšem vede ke vzniku dalších problémů souvisejících se společným soužitím v rámci jednoho ústavu.

Získané výsledky lze aplikovat při spolupráci s rodiči i orgány sociálně-právní ochrany, neboť nezvládnutou výchovu i sociální úroveň je nejlépe možné korigovat posílením spolupráce mezi odpovědnými subjekty. Zavedení odborných metod do selhávajícího výchovného procesu může mnohdy pomoci vyřešit aktuální situaci bez umístění dítěte do péče zařízení. Nebo naopak, jeho dočasný pobyt v ústavu může přimět rodiče zamyslet se nad stávajícím přístupem a napravit závadové chování, aby se nezletilý mohl vrátit zpět do rodiny.

5 NÁVRH OPATŘENÍ

Ač je Česká republika kritizována okolními státy za špatný (či zastaralý) systém ústavní výchovy, pozitivní zprávou může být, že možnosti a důvody nařizování ústavní výchovy v ČR otvírají možnosti pro své zlepšení, jak je naznačeno dále. Přitom není potřeba vymýšlet nové formy péče a rozšiřovat síť ústavních zařízení. Pozornost by si spíše zasloužila inovace stávajících institucí a schopnost flexibilněji reagovat na požadavky společnosti.

Opatření ke změně lze směřovat do tří oblastí. Nezbytnou součástí se jeví důsledná *sanace biologické rodiny spojená s posílením preventivních opatření – tzv. primární prevence*. Spočívá především v činnosti orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Hlavním cílem by měla být účinná spolupráce sociálních pracovníků z OSPOD a dysfunkčních rodin na podpoře přirozeného prostředí za účelem minimalizace počtu dětí umístěných do náhradní péče.

Preventivní práce vůči selhávání rodiny je primární krok, jak docílit přeměny situace ústavní výchovy v naší zemi. OSPOD ovšem nemohou tuto funkci smysluplně zajišťovat, když na jednoho sociálního pracovníka připadá v průměru více než tři sta, a v nejproblematičtějších regionech dokonce téměř šest set, problémových rodin. Po přechodu OSPOD z okresů na obce s rozšířenou působností totiž necitlivou sociální politikou zmizelo více než 20 % míst sociálních pracovníků (Pilař, 2005, s. 30).

Důsledkem je pak nesystémová práce postrádající jakoukoliv prevenci selhání rodiny, ne vždy promyšlené umístění dětí do ústavní péče (někdy předčasné, někdy pozdní), absence práce s rodinou po odejmutí dítěte v rámci její revitalizace ve jménu vytvoření možnosti rychlého návratu z ústavu zpět do původní rodiny. Řešení mezní – odebrání dítěte, se stává postupně standardním krokem ve jménu jeho dalšího zdárného vývoje.

Kvalitní systémová práce ovšem klade vysoké nároky na oblast sociálně-právní ochrany. Multidisciplinární přístup k práci s dětmi ohroženými různými formami špatného zacházení ze strany rodičů nebo jiných osob a s těmi, které byly zbaveny rodinného prostředí, je teprve v začátcích. V současnosti mezioborová spolupráce vychází především z osobní znalosti daného sociálního pracovníka, jeho schopnosti a snahy pracovat v týmu odborníků, které získává ke spolupráci spíše nahodile. Pro úspěšné fungování týmové práce by ale mělo být především zajištěno zastoupení všech specializovaných profesí, jenž s dětmi přicházejí do styku (OSPOD, pediatři, psychologové, pedagogové, ale i Policie ČR a zástupci nestátních subjektů).

Výsledkem společné práce je včasné odhalování konkrétních případů rodin, které potřebují pomoc. Sociální pracovník fungující v týmu má možnost nabídnout více variant řešení krize nebo jiné formy spolupráce při odstraňování příčin vzniku dysfunkcí v rodině. Zkvalitněním sociální práce se zvýší pravděpodobnost sanace rodiny, a tím i pravděpodobnost návratu dítěte do původního prostředí.

Pro orgány sociálně-právní ochrany dětí by dále měla existovat zákonem daná norma, která stanovuje alespoň přibližný počet rodin na jednoho pracovníka a tedy vymezuje, do kdy se může jednat o práci smysluplnou, stojící za to, aby do ní stát investoval. S potřebou navýšení stavu sociálních pracovníků je v přímé souvislosti nutnost ekonomického spolupodílení se obce na pobytu „svého“ dítěte ve výchovném zařízení. Vznikla by tak motivace přemýšlet, zda není výhodnější investovat do navýšení míst pracovníků OSPOD a vytvořit tak prostor k práci s rizikovou rodinou, než odvádět státu do rozpočtu na výchovnou práci ústavů za každé „své“ dítě finanční částku, kterou lze využít i jinak.

Osvědčit by se v praxi mohlo rovněž zavedení metodických pokynů a standardizovaných postupů, které by výkon sociálně-právní ochrany sjednotily. Pokud by práce sociálních pracovníků (kurátorů) byla považována za sociální službu, podléhala by povinností naplňovat standardy sociálních služeb a další náležitosti dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů. Konkrétní přínos je možné spatřovat v nastavení požadavků, jenž by funkční rodina měla splňovat. Pokud požadavkům není schopna vyhovět v plné míře, lze přistoupit u dětí k nařízení ústavní výchovy. Potom by se nemuselo stávat, že děti jsou odebírány předčasně, nebo naopak velmi brzy.

V každé společnosti se však budou objevovat rodiče, kteří dočasně nebo trvale nejsou schopni či ochotni své děti vychovávat. Jedná se o jedince, kteří nezvládnou rodičovskou roli pro fyzickou nebo duševní nemoc či vysoký stupeň invalidity nebo jsou opakovaně ve výkonu trestu odnětí svobody. Jindy jde o mladé, nezralé páry, s nedostatkem životních zkušeností, se sociálně patologickými rysy v povaze. Mohou jimi být i lidé, kteří sami žili v disharmonickém prostředí či v ústavu. Někteří dítě odloží, v lepším případě mohou dát souhlas k osvojení, jindy jej z rodiny odeberou OSPOD.

V rámci druhé oblasti je proto nezbytné **přiblížit život v zařízeních co nejvíce běžným modelům v rodině**. Tím se zejména myslí úprava bytových prostor, systém péče zaměstnanců, setrvání sourozenců pohromadě bez ohledu na věk, podpora soběstačnosti jedinců a jejich úspěšná integrace do společnosti. V případech, kdy je možné předpokládat návrat dětí zpět do rodiny, by i nadále měla probíhat sanace.

Základním krokem ke zkvalitnění ústavní péče o děti bez rodinného zázemí je sloučit kompetence odpovědných ministerstev v jedno centrální. Snahy o sjednocení systému jsou dnes v jednání. Zkušenost s podobným modelem Republikového výboru prevence kriminality (koordinace Ministerstvo vnitra) již v naší zemi existuje a není nefunkční. Problémem se ale jeví skutečnost, že zodpovědnost by mělo převzít MPSV. Nad tímto návrhem se ředitelé školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy bouří, neboť veškeré jejich dosavadní snažení a budování určitých standardů (včetně vzdělávání pedagogických pracovníků) by v budoucím legislativním rámci pozbylo smyslu.

Zařízení v resortu sociálních věcí se totiž řídí zákonem č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, a hlavním účelem je poskytování péče pouze v té míře, v jaké ji klient požaduje. Děti ovšem, bez nedostatku odpovědnosti za vlastní osobu, nemohou být ve svém věku plně kompetentní samostatně rozhodovat o tom, jaká „služba“ je pro ně nejlepší. Proto výchova – jako jedna z forem služeb – v jejich případě musí být zachována a nadále realizována v duchu speciálně pedagogických přístupů, které jsou uplatňovány dnes. Každá poskytnutá služba se ale platí. Avšak bylo by krajně neetické, aby děti, jimž má být nahrazeno patologické rodinné prostředí fungujícím zázemím, musely toto hradit.

Na druhou stranu lze do některých ustanovení zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, děti bez rodinného zázemí zařadit. Ocitají se v nepříznivé situaci a z důvodu věku ji nejsou schopny vyřešit tak, aby toto řešení podporovalo jejich sociální začlenění a ochranu před sociálním vyloučením. Rovněž integrace insuficientních dětí do školských zařízení pro výkon ústavní výchovy by byla v rámci fungující legislativy plně zajištěna a v tomto případě by příspěvek na péči byl vítaný, neboť dnes na něj děti v dětských domovech nemají nárok.

Sjednocení všech stávajících zařízení náhradní výchovné péče, ať už v resortu jakéhokoliv ministerstva, s sebou nese nové požadavky na odbornou kvalifikaci pracovníků. Pokud by měli pečovat o všechny děti bez rozdílu věku (tak jako např. v Klokánku), vedle speciální pedagogiky je potřeba osvojit si pravidla zdravotnické pomoci. V podstatě lze ale říci, že zaměstnanci jsou denně vystavováni zvýšeným nárokům, musí dodržovat přísné normy a znát takové přístupy, které v běžné rodině matka či otec nikdy neuplatní.

Velkokapacitní dětské domovy, ač přecházející z internátních na rodinné typy, stále nesplňují účel rodinného soužití v pravém slova smyslu. Posun k ideálnější formě představují v bakalářské práci mnohokrát zmiňované *cvičné byty* umístěné v panelových domech mezi ostatními rodinami. Jejich vybudování se ředitelé snaží realizovat ve spolupráci se svými

zřizovateli – krajskými úřady, které jsou vlastníky či nájemníky těchto jednotek. Záleží proto pouze na výsledcích hospodaření krajů, kolik prostředků ještě mohou pro vznik nových objektů uvolnit. Situace je alespoň pro dětské domovy z výběrového vzorku pozitivní, Krajský úřad Ústeckého kraje podporuje myšlenku pronájmu dalších bytových prostor pro fungování cvičných bytů.

Ruku v ruce se zkvalitněním podmínek v ústavních zařízeních je za třetí důležité ***zlepšit systém svěřování dětí do všech forem náhradní rodinné péče.***

Protože NRP není klíčovým tématem bakalářské práce, ke změně systému všech forem lze vzhledem k rozsáhlé problematice v krátkosti dodat, že základním opatřením by mělo být urychlení agendy spojené s prověřováním potenciálních žadatelů.

Z hlediska adopcí (a zejména nezrušitelných forem) je dále nedostatečně vyřešena morální otázka povědomí dítěte o existenci dalších biologických sourozenců, neboť se osvojenec nikdy nemusí dozvědět, že někde žije jeho bratr či sestra. Pokud by tedy měla zůstat adopce anonymní záležitostí, závislou na svobodné vůli náhradních rodičů, jistě by měl být zřízen registr osvojených dětí, vedený pověřeným orgánem, kam by se zapisovali když ne biologičtí rodiče, pak alespoň jejich další potomci. Období mladé dospělosti je spojeno s potřebou orientovat se v samostatném životě a vědomí, že člověk není na světě sám, může v mnoha případech velmi pomoci. Proto se nezřídka stává, že do dětských domovů volají lidé, kteří prožili dětství v náhradních rodinách. Touha poznat skutečné kořeny u nich jednoho dne může přerůst ve skutečný zájem, avšak pátrání po pokrevních příbuzných je mnohdy kvůli letitému odloučení neúspěšné.

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

1. BITTNER, Petr aj. *Děti z ústavů: Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a nejlepšího zájmu dítěte*. Praha: Liga lidských práv, 2007. ISBN 978-80-903473-4-2.
2. ČÁP, Jan. *Psychologie pro učitele*. Vyd. 3. Praha: SPN, 1987. ISBN 14-225-87.
3. Fond ohrožených dětí. *Stanovy Fondu ohrožených dětí* [online]. 2004. [cit. 2008-02-10]. URL<<http://www.fod.cz>>.
4. HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.
5. JOHNSON, Stan. Zkušenosti s osvojením ve Velké Británii. *Náhradní rodinná péče*. 2003, č. 3, s. 30. ISSN 1212-3765.
6. KOCH, Jaroslav, LANGMEIER, Josef, MATĚJČEK, Zdeněk. Návrh systému péče o děti vychovávané mimo vlastní rodinu. *Náhradní rodinná péče*. 2002, č. 2, s. 30. ISSN 1212-3765.
7. KOVARÍK, Jiří aj. *Náhradní rodinná péče v praxi*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-957-7.
8. MATĚJČEK, Zdeněk aj. *Náhradní rodinná péče*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-304-8.
9. MATĚJČEK, Zdeněk. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.
10. MATOUŠEK, Oldřich. *Ústavní péče*. Vyd. 2. Praha: SLON, 1999. ISBN 80-85850-76-1.
11. Ministry for Foreign Affairs Sweden. *Children in Institutions*. Danagårds Grafiska, Ödeshög, Sweden 2001. ISBN 91-7496-251-5.
12. MOTEJL, Otakar aj. *Sborník stanovisek veřejného ochránce práv Rodina a dítě*. Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2007.
13. PILAŘ, Jiří. Náhradní výchovná péče v nahotě reality. *Učitelské noviny*. 2005, č. 36, s. 38. ISSN 0139-5718.
14. PILAŘ, Jiří. *Současný stav, východiska a perspektivy ústavní péče ve školských zařízeních* [online]. 6. 2. 2008. [cit. 2008-04-10]. URL <http://ucitelske-listy.cz/files/soubory/Pilar_Ustavni_pece.ppt>.
15. PRŮŠOVÁ, Lenka. Dětská práva a zákon o sociálně-právní ochraně dětí. *Náhradní rodinná péče*. 2002, č. 2, s. 10. ISSN 1212-3765.

16. RADVANOVÁ, Senta, ZUKLÍNOVÁ, Michaela. *Kurs občanského práva: Instituty rodinného práva*. Vyd. 1. Praha: C. H. Beck, 1999. ISBN 80-7179-182-2.
17. SVOBODOVÁ, Michaela aj. *Zpráva o stávajícím stavu náhradní výchovné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v České republice* [online]. Leden 2002. [cit. 2008-04-06]. URL <http://www.dom-os.cz/dokumenty/downloads_Zprava.pdf>.
18. ŠKOVIERA, Albín. *Dilemata náhradní výchovy*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-318-5.
19. ŠVINGALOVÁ, Dana, PEŠATOVÁ, Ilona. *Uvedení do výzkumu a metodika tvorby bakalářské práce*. Vyd. 1. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2006. ISBN 80-7372-046-9.
20. ŠVINGALOVÁ, Dana, PEŠATOVÁ, Ilona. *Zpracování a prezentace odborných informací*. Vyd. 1. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2004. ISBN 80-7083-858-2.
21. Ústav pro informace ve vzdělávání. *Výkonové ukazatele 2006/07 – kapitola H: Zařízení pro výkon ústavní-ochranné výchovy* [online]. 25. 9. 2007. [cit. 2008-04-10]. URL <<http://www.uiv.cz/clanek/602/1385>>.
22. Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR. *Aktuální informace č. 15/07: Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti v roce 2006* [online]. 2007. [cit. 2008-03-22]. URL <http://www.uzis.cz/download.php?ctg=20&search_name=kojeneck&region=100&kind=21&mnu_id=6200>.
23. VÁGNEROVÁ, Marie: *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 3. Praha, Portál, 2004. ISBN 80-7178-802-3.
24. VALOUCHOVÁ, Monika. Úloha školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy v životě dítěte z nefunkční rodiny. In: *Bulletin Federace dětských domovů ČR č. 66*. České Budějovice: 2006, s. 5.
25. VOCILKA, Miroslav. *Dětské domovy v České republice I*. Vyd. 1. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1999.
26. Vyhláška MŠMT č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních.
27. Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů.
28. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
29. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

7 SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1: Fotodokumentace přibližující život ve výběrovém vzorku dětských domovů

(viz. s. 40)

Příloha č. 2: FOD – Hlavní důvody svěření nově přijatých dětí v roce 2007

(viz. s. 62 – 66)

Příloha č. 1: Fotodokumentace přibližující život ve výběrovém vzorku dětských domovů (s. 40)

Dětský domov a Školní jídelna Most

Obr. č. 1: Ukázky dětských prací

Zdroj: <http://www.ddmost.wm.cz/index.php?page=fotogalerie&pagelist=29>

Obr. č.: Pohled do rodinné skupiny

Zdroj: <http://www.ddmost.wm.cz/index.php?page=fotogalerie&pagelist=44>

Obr. č. 3: Závody v bazénu, který je součástí DD

Zdroj: <http://www.ddmost.wm.cz/index.php?page=fotogalerie&pagelist=16>

Dětský domov, ZŠ praktická, Praktická škola a Školní jídelna Žatec

Obr. č. 4: Hlavní budova dětského domova

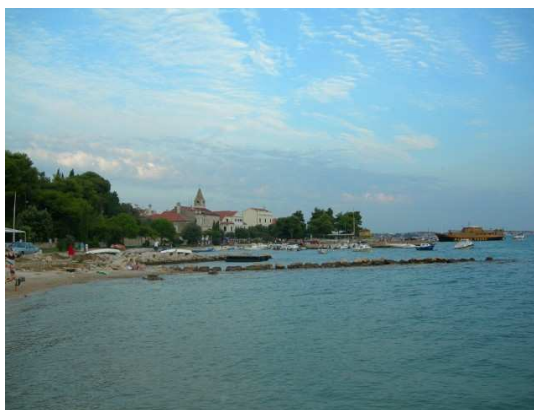
Dětský domov a Školní jídelna Hora Svaté Kateřiny

Obr. č. 5: Zimní radovánky

Zdroj: <http://www.ddhsk.wm.cz/index.php?page=fotogalerie&pagelist=18>

Obr. č. 6: Letní radovánky

Zdroj: <http://www.ddhsk.wm.cz/index.php?page=fotogalerie&pagelist=8>

Dětský domov a Školní jídelna Mašťov

Obr. č. 7: Zámecká budova dětského domova

Zdroj: <http://www.ddmastov.cz/>

Obr. č. 8: Nová rodinná skupina pro děti

Zdroj: <http://www.ddmastov.cz/?active=3>

Obr. č. 9: Na samostatné vaření je kladen důraz ve všech DD rodinného typu

Zdroj: <http://www.ddmastov.cz/?active=3>

Dětský domov a Školní jídelna Chomutov

Obr. č. 10: Jídelna (na výzdobě pokojů se děti podílejí společně s vychovateli)

Zdroj: <http://www.ddcv.cz/index-9.html>

Obr. č. 11: Dílna volného času

Zdroj: <http://www.ddcv.cz/index-9.html>

Obr. č. 12: Pokoj nejmenších

Zdroj: <http://www.ddcv.cz/index-9.html>

Hlavní (nejzávažnější) důvod svěření nově přijatých dětí v roce 2007

Podezření z týrání	39
Podezření z pohlavního zneužívání	14
Zanedbání péče	131
Alkoholismus nebo drogová závislost rodičů	61
Výchovné problémy dítěte	85
Útěky z rodiny	23
Bytové problémy	153
Hmotná nouze	86
Hospitalizace rodiče	63
Úmrtí rodičů	10
Výkon trestu rodičů	11
Celkem dětí	676

U většiny dětí bylo dáno více důvodů, proto výsledný součet přesahuje 100 %.

